

Inna Petrova

CENSUS RECORDS (RUSSIAN «REVIZSKIE SKAZKI», UKRAINIAN «REVIZSKI «SKAZKY»») AS A SOURCE OF HISTORICAL DEMOGRAPHY OF LOCAL TERRITORIES OF UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF VILLAGE TEMRYUK OF ALEXANDROVSKY COUNTY IN EKATERINOSLAVSKAYA PROVINCE)

The article investigates census records (Russian «Revizskie skazki», Ukrainian «Revizski «skazky»») as a source on historical demography of local territories of Ukraine. The article lists functions that revisions performed in the society, it analyzes changes that have occurred in the formulary of census records, in the system of control over their administration, ordering and processing. Based on the analysis of formalized data from the primary documents census record («Revizskie skazki» in 1816, 1835) has reconstructed the demographic history of the village Temryuk of Alexandrovsky County in Ekaterinoslavskaya province (now village Starchenkovo in Volodarsky district of Donetsk region).

Key words: source analysis, revision, census records (Russian «Revizskie skazki», Ukrainian «Revizski «skazky»»), Temryuk, Ekaterinoslavskaya province.

УДК 94(438)

Олександр Шама

ПОЕМА ПОЛЬСЬКОГО ПОЕТА АНТОНІ МАЛЬЧЕВСЬКОГО «МАРІЯ. ПОВІСТЬ УКРАЇНЬСЬКА» (1825 Р.): СПРОБА СИМВОЛІКО-АЛЕГОРИЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Антоні Мальчевському, поету родом з Волині, у своєму єдиному творі – поемі «Марія. Повість Українська» (1825 р.) вдалось представити історію Польщі у історико-містичній перспективі, де минуле і сучасне, мертве і живе, реальне і потойбічне, конкретне і метафоричне, людське і демонічне переплетені між собою, утворюючи синтетичний образ Речі Посполитої такої ємності і глибини, які дозволяють не тільки збагнути причини її загибелі, але і знайти підстави для віри у її майбутнє відродження.

Ключові слова: Річ Посполита, торговицька зрада, поділи Польщі, романтизм, магнетизм.

Польського поета Антоні Мальчевського (1793–1826 рр.), поема якого «Марія. Повість українська» побачила світ у Варшаві влітку 1825 р., традиційно прийнято вважати одним із засновників «української школи» польського романтизму [20; 13, с. 87; 79, с. 313; 80, с. 370; 81, с. 509]. Однак, вже перші дослідники його творчості – М. Мохнацький, М. Грабовський, А. Бєльовський, Л. Семенський і ін., що також мали відношення до «української школи», відмічали, що значення «Повісті української» далеко виходить за ці доволі вузькі рамки. Підтвердженням цьому стала кількість, частота і географія видань поеми, до яких жоден твір названої літературної групи навіть не наблизився. Окремі шанувальники «Марії» взагалі підносили її значення до небес: наприклад, анонімний автор виданого у 1852 р. життєпису А. Мальчевського назвав її «квітом, від аромату якого вся батьківщина возрадувалась» [31, с. 91], натомість поет А. Асник у вірші, написаному між 1855 і 1857 рр., прямо ставить її на один рівень з «Конрадом» і «Дзядами» [76, с. 152]. Тим не менше, в силу об'єктивних і суб'єктивних причин «Повість українська» дотепер залишається у тіні «Конрада» і «Дзядів». Існують серйозні підстави для спростування цього стереотипного підходу, тому мета цієї статті – показати, що поема А. Мальчевського є одним з найважливіших текстів польської культури, причому її істинне послання приховане і виявляється тільки на символіко-алегоричному рівні сприйняття.

Сподіваючись на підтримку, А. Мальчевський присвятив свій дебютний твір відомому історичному письменнику Юліану Немцевичу, знаменита праця якого «Зібрання історичних пам'яток давньої Польщі» (1822 р.), підказала йому не одну ідею [18, с. 12; 10, с. XIV]. Однак, заклопотаний власними численними починаннями, Немцевич не зацікавився молодим поетом [33, с. 41; 8, с. 269], натомість критика зустріла «Марію» холодно [41, с. 59; 12, с. III]. В рецензії, що вийшла в кінці того ж, 1825 р., відмічалось, що «автор може поповнити вузьке коло наших оригінальних письменників», але тільки тоді, коли позбудеться свого «несформованого смаку» і подолає «спотворене розуміння поезії». Обґрунтовуючи своє твердження, рецензент навів цілу сторінку висловів, які «прикро вразили» його «своєю вульгарністю і недоречністю» [18, с. 15–16; 73, с. 21]. Ще в 1833 р. окремі критики називали поему «цікавою, але сирою», відмічаючи численні «недоробки» автора в «думках і образах» [8, с. 304; 41, с. 68–69]. Зрозуміло, що за такого налаштування вченої публіки читачі про «Марію» навіть не чули і тираж залишився нерозпроданим [33, с. 41; 3, с. 76; 6, с. 192].

Тяжко захворівши, А. Мальчевський помер 2 травня 1826 р. в повній убогості: коштів, виручених з продажу одягу і речей, що залишилися по ньому, не вистачило навіть на покриття боргу за житло і ліки [33, с. 41–42; 8, с. 290]. На Повонзківський цвинтар «... труну поета супроводжувало лише кілька випадкових осіб і ніхто навіть не подбав про те, щоб зазначити місце його поховання. Коли в 1830 р. захотіли вшанувати пам'ять померлого і встановити на його могилі пам'ятний камінь, ніхто вже не зміг показати його могили», – пише Є. Янковський [19]. Мало змінилось становище і у 1850-х роках – К. Вуйцицький, історик Повонзківського цвинтаря під Варшавою, писав з гіркотою: «Антоні Мальчевський спочиває на... кладовищі без надгробку і напису, невідоме навіть місце, де складено його останки. Даремно я переглядав списки похованих тут, даремно розпитував людей, знайомих з місцевістю, – будь-який слід зник. Так само, як мало відомі деталі життя великого поета, як не дочекався він після видання "Марії" хоча б одного слова потіхи і заохочення, так і по його смерті, коли настала мить визнання його геніального твору, неможливо знайти вузького околицю землі, де закопано його кості» [33, с. 41]. Тільки невтомними стараннями літературних критиків М. Мохнацького, М. Грабовського і А. Бельовського, що опублікували схвальні рецензії відповідно у 1828, 1830 і 1833 роках, «Повість українська» набула розголосу і небаченої популярності, ставши одним з найважливіших текстів польської культури. «Якби не було Міцкевича, "Марія" започаткувала б наш романтизм. Слід визнати, що це був би інший початок, однак не менш блискучий», – писав редактор науково-критичного видання «Марії» Ю. Уейський [1, с. 60]. Не менш промовисте число публікацій цього невеликого за обсягом твору: з 1833 по 1855 рік його видали п'ятнадцять разів [12, с. V–VI] (причому, в 1833 р. – двічі, 1856 – тричі, а 1857 – навіть чотири рази [17, с. VIII]), а до 1981 р. – 112 [11, с. 13; 17, с. IX]. Широка також географія видань: Варшава, Львів, Лондон, Аахен, Познань, Лейпциг, Петербург, Вроцлав, Гнезно, Санок, Броди, Київ, Одеса, Чикаго, Париж, Єрусалим тощо. «Марія» була перекладена англійською, білоруською, чеською, французькою, українською, латвійською, німецькою, російською, сербохорватською, італійською, есперанто [9]. Охоче поему представляли в оперній версії: у 1850 р. у Львові (музика Хоффмана), в 1859 р. – у Варшаві (музика Гроссмана), а упродовж 1904–1910 рр. відбулось ще три оперні прем'єри «Повісті української» [32, с. 23].

А. Мальчевський був нащадком вкоріненого на Волині заможного шляхетського роду, спорідненого з аристократією; серед предків поета називають польського короля Августа II Сильного [19], хоча пізніше ця обставина не допомогла йому вигідно одружитись [18, с. 8, 9; 19, с. 41, с. 72]: очевидно, «королівське походження» не могло окупити «єдиного мізерного маєтку», який після розорення залишився у його власності [18, с. 15]. Його батько Ян Мальчевський, активний учасник Тарговицької конфедерації, принісши присягу на вірність імператриці Катерині II, одержав звання «генерал-майора російських військ» [31, с. 14, 37] і «значну довічну платню» [8, с. 179]. На Волині, в Дубенському повіті, він володів Радивилівим, Мирополем, Княгининим і був співвласником містечка Тарноруди [18, с. 7]. Переважно в Княгинині (нині Дубнівського району) і пройшло дитинство Антоні, де він одержав «домашнє французьке виховання» [3, с. 76; 18, с. 7–8; 31, с. 19]. Саме цим, вслід за А. Бельовським, який твердив, що хлопчик, «говорячи і навіть пишучи чужою мовою, польської до пізніх дитячих років не знав» [18, с. 7–8], прийнято пояснювати «мовні особливості і заплутаний стиль» його поеми. Від цього «зчужоземлення» (дуже перебільшеного, як свідчить людина, що близько знала Антоні в Кременці [31, с. 37]) він, за словами П. Хмельовського [6, с. 190], «був врятований» куратором шкіл Волинської, Подільської і Київської губерній Т. Чацьким, засновником «волинських Афін» – Волинської гімназії (пізніше ліцею) в Кременці, за протекції якого хлопчик у 1805 р. був прийнятий відразу до 4-го класу [8, с. 187; 7]. За твердженням того самого П. Хмельовського ті шість років, коли там вчився поет, були «найблискучішими часами розвитку цього закладу» [6, с. 190].

Під «пильним оком» Т. Чацького А. Мальчевський показав непересічні здібності у вивченні мов і математики і, згідно характеристики, даної самим покровителем, «був прикладом хорошої поведінки і навчання для своїх товаришів, ставши до честі цієї школи учнем, першість якого згідно визнали керівники школи, професори, метри і самі учні» [9]. При цьому всьому, як погоджуються дослідники біографії поета, ніщо не свідчило про його поетичний талант, так що «незрозуміло, як він взагалі міг написати твір [тобто "Марію"] – О.Ш.] такого художнього рівня» [9, с. 14]. Єдиним «відрадным» з цієї точки зору фактом, на думку Ю. Уейського, був відображений у спогадах епізод, коли Мальчевський, гостюючи в домі Яна і Теофіла Янушевських [27] – своїх молодших однокашників, рідних дядьків Ю. Словацького [69, с. 365, 366], в кунтуші, жупані і «білій конфедератці», з «кагала» (вигнутою, парадною шаблею) при боці, «представляв шляхтича-забіяку, що ораторствує на сеймику, або поважного старця, що біля каміна оповідає старі історії» [10, с. VIII–IX; 31, с. 37]. Анонімні спогади «З життя Антоні Мальчевського» («Dziennik literacki», Lwów, 1852, №3), на думку спеціалістів, найбільш вірогідні, дуже ймовірно, належали саме Теофілу або записані з його слів [31, с. 36, 38–39].

У цьому «лицедійстві» майбутнього поета Ю. Уєйський побачив «якісь задатки» образу старого шляхтича Мечника – одного з головних персонажів «Повісті української». Разом з тим, цей епізод дає можливість відмітити і поширеність такого важливого явища культури Польщі першої половини XIX ст. як «бесіди шляхетської» («gawęda szlachecka» в значенні «твір у стилі невимушеної оповіді»). Після останнього поділу Речі Посполитої минуло вже понад десять років і в середовищі шляхти встигла поширитись і укріпитись туга за часами до 1795 р.. Колишні депутати, судді, стольники, чашники, ловчі, мечники, хорунжі розповідали про «давні розкіш, пишноту, блиск» («dawną świetność») Речі Посполитої, пригадували відомі історичні події і постаті, а також типові ознаки тодішнього шляхетського життя: роки навчання, залицання і одруження, сварки з сусідами, полювання, сеймики, військову службу, подвиги і т.д. [14, с. 175–176]. Жвавому юнакові все це здавалось кумедним і гідним шаржування, однак, кременецькі колеги Мальчевського відмічали його «інстинктивну обізнаність у старопольських манерах» [1, с. 49], а друзі-офіцери – «гоноровий спосіб мислення» [41, с. 85]. Згодом цей «поклик старого світу», що гинув у нього на очах, з його патріотизмом, вірністю традиції і шляхетському ётосу (в сенсі «стилю життя певної суспільної групи, спільної орієнтації певної культури, прийнятої у ній ієрархії цінностей» тощо [49, с. 26]) був переосмислений ним і сприйнятий як органічна частка його власної особистості.

Немає сумніву, що саме цей патріотичний умонастрій став поштовхом до того, що А. Мальчевський у 1811 р. покинув навчання і вступив до армії Варшавського герцогства, де служив на будівництві фортеці Модлін, а в лютому-грудні 1813 р. брав участь в її обороні від військ генерала І.Ф. Паскевича. Втім, «прославився» поет не військовими подвигами, а любовними походеньками. З «sztambuchi» («альбому для віршів») кременецької знайомої поета відомо, що одного разу «він прокрадався на побачення з певною дамою» до Варшави, перебраний в одяг полоненого козака і «був у великій небезпеці». У «Вірші, написаному з Волині до Ходкевича» (1814 р.) сам А. Мальчевський нагадував своєму старшому товаришу і командирі (А. Ходкевич, правнук знаменитого великого литовського гетьмана і багатий волинський землевласник, був відомим хіміком і поетом, а при обороні Модліна командував «набраним за власний кошт» полком), як той «без удержу настрілявся», обманутий «козацьким одягом шалапута [тобто самого Мальчевського – О.Ш.], що прокрадався до Варшави» [10, с. IX–X]. Згодом цей епізод обріс мальовничими подробицями і набув форми романтичної історії, в якій з'явився слуга-українець, «спритний і відважний молодий козак», що через ворожі заслони пробирався до столиці з любовними записками свого пана і коли одного разу його переслідувала ворожа сторожа, «молодий пан» в супроводі лише одного улана хвацько розігнав її і заволодів жаданою запискою від коханої [8, с. 210–211]. Цілком ймовірно, що в цій історії містяться задатки тієї постаті козака в «Повісті українській», що «посеред супроводу зграї слуг як владар виглядає» [3, с. 80], а від неї вже походять всі ті «шляхетні козаки-рицарі» [16, с. 163] «української школи» польського романтизму, які виступають у розумінні її представників як «кращі друзі поляків» [15, с. 171; 26].

Після капітуляції гарнізону Модліна (грудень 1813 р.) Мальчевський виїхав на батьківщину – на Волинь. З уже згаданого листа до А. Ходкевича випливає, що події Віденського конгресу надзвичайно хвилюють його – і це у зв'язку з долею Польщі: «Чи вона взагалі існуватиме?», – питає він свого адресата і повідомляє, що у волинян (тобто волинської шляхти) з цього приводу найгірші передчуття [1, с. 45]. Остаточна поразка Франції «розвіяла будь-які надії»: у поета склалось враження, що над Польщею тяжіє «фаталістичне прокляття» і поразка Наполеона переконливо це доводить. Цікаво, що в самому «імператорі французів» А. Мальчевський не розчарувався [7] і до кінця життя «мислив про нього з ентузіазмом»: «Хоча з цією думкою тисячі не погодяться: це завжди велика людина, найвеличніша з людей», – пише він А. Ходкевичу [10, с. X]. Вся біда у тому, що «нещастя Польщі» виявилось сильнішим, ніж «щастя Наполеона», яке «розвіялось, оскільки йшлося про Польщу» [1, с. 45]. Дуже добре про це сказав Л. Семенський: «Елегантний офіцер, служив він у вітчизняних шеренгах в момент, коли всі вірили, що досить поруху руки Наполеона, щоб Польща повернулася з небуття, а що говорити, коли цей полководець на чолі півмільйонної армії, стоячи над Німаном, проголосив: будеш жива і вільна! Перехід від цих грандіозних ілюзій до параду на саському плацу перед ворогом... не одному отруїв життя, натомість йому [тобто Мальчевському – О.Ш.], зламав крила» [41, с. 95–96]. Чи не звідси повне неприйняття сучасної йому дійсності в «учня Чацького і Кременця» [3, с. 80] і його занурення в «давньому блиску» Речі Посполитої, коли шляхтич, будучи захисником кордонів (kresów) батьківщини, не потребував допомоги чужоземців, нікого не боявся і, являючи собою зразок мужності, благородства і самозречення, одержував перемоги над ворогами? Свідчення близьких і знайомих поета дозволяють припустити, що після «Марії» він написав віршовану повість про Самуеля Зборовського [41, с. 101], а також розпочав працю над творами, присвяченими «рицарським діянням і патріотичній жертвності» князів Збараського і Вишневецького [18, с. 17, 10, с. XV; 9]. Слід думати, що географічна локалізація дії всіх цих творів на Волині, Галичині, Поділлі і Наддніпрянщині не

випадкова, оскільки ця частина колишньої Речі Посполитої, пізніше названа поляками «південно-східними кресами», представлялась поету «осердям батьківщини», місцем, де «оживе те, що насправді померло – дух давньої Польщі» [1, с. 50]. Крім того, названі політичні діячі, будучи магнатами, складали повний контраст магнатам останньої третини XVIII ст., які не тільки нічим не жертвували заради батьківщини, але навпаки, всіляко сприяли її знищенню.

Хоча з текстів, написаних Мальчевським після «Марії», не збереглося жодного слова, започаткована ним тематика, образність і система ідей були вповні розвинуті його послідовниками – представниками «української школи» польського романтизму [29, с. 15].

Повернувшись у кінці 1814 р. на службу до Варшави, Мальчевський невдовзі подає у відставку, і упродовж 1816–1821 рр. жив в Європі, мандруючи Німеччиною, Швейцарією, Італією (в ній він бував найчастіше і найдовше), Францією і Англією [33, с. 43]. Доленосним для нього як поета стало безпосереднє занурення в атмосферу європейського романтизму, що перебував тоді в апогеї свого розквіту. Вирішальний вплив на його творчість зробили В. Скотт [31, с. 271–272] і, особливо, Дж.Г. Байрон [10, с. XIV; 7], з книгами якого він не розлучався до кінця життя [8, с. 290]; досить сказати, що коментатори виявляють «ремінісценції і алюзії» до творів Байрона в «Повісті українській» ледь чи не на кожній сторінці [2, с. 2, 4, 5, 6, 7, 8, 16, 18, 19, 20, 25, 27, 31, 34, 38, 40; 73, с. 27–30].

Мальчевський не тільки всюди возив з собою книги Байрона і його портрет, але і, як згідно твердить традиція (хоча жодного фактичного підтвердження цьому немає [7; 31, с. 83]), особисто зустрівся з ним у 1818 р. у Венеції [73, с. 12; 1, с. 43]. Остання супутниця життя А. Мальчевського – С. Руциньська писала про це так: у Венеції «пробудився в ньому побратимський геній Байрона – від нього він надихнувся духом поезії» [33, с. 43]. Більше того, зустрівшись з «британським побратимом», Мальчевський не тільки «віднайшов у собі поетичне покликання» [19], але і сам зробив значну послугу світовому романтизму – «підказав» Байрону сюжет «Мазепи» [6, с. 191]. Хоча це і відноситься, за словами А. Брюкнера, «до розряду байок» [3, с. 76], тим не менше, сам факт припущення, що Мальчевський міг розповісти своєму кумиру волинську легенду про гетьмана Війська Запорозького [21, с. 20], дуже промовистий і з точки зору ідейних шукань і культурно-історичних зацікавлень поета, і з точки зору використання ним для сюжетної основи «Марії» волинської легенди про Гертруду і Щенсного (хоча трагедія ця відбулась в Кристинополі на теперішній Галичині, як дотепно зауважив І. Гілевич, жителі сучасних Радехівського, Сокальського, Буського, північної частини Жовківського, Кам'янка-Бузького і Бродівського районів Львівської області «навіть не підозрюють», що «самі є частиною історично-етнографічної Волині» [30]).

У 1817 р. А. Мальчевський відвідує Париж, де, серед іншого, захопився месмеризмом або «тваринним магнетизмом» – дуже модною в той час теорією Ф. Месмера [68], яку також називали гіпнотизмом. Не дивлячись на те, що магнетизм – це переважно лікувальна практика, заснована на введенні хворого у гіпнотичний стан [74, с. 4–8; 75, с. 1192], в якому магнетизер через «флюїди» (тобто «найтоншу, невидиму і повсюдно розлику субстанцію, що проникає крізь всі тіла» [72, с. 8–9]) діє «безпосередньо на нерви» людини (іншими словами, представляє собою наукоподібну дисципліну), в кінцевому рахунку ця «наука» виводить наділену гіпнотичним даром людину у «світ духів». Популяризатор месмеризму у Польщі – Ж.Б. де Куртене у виданій в 1820 р. у Варшаві праці «Погляд на месмеризм», детально розглянувши методи гіпнотичного лікування (способи введення у транс, жести, дотики, застосування «батареї Месмера», дієти тощо), зазначає, що на шляху вдосконалення магнетизер чи то самостійно, чи за допомогою «кращих Кондукторів і Ясновидців» може досягти «вищого ступеня», тобто «стане подібним до святих і Духів небесних» і вийде «поза сфери часу і простору» [72, с. 57]. Кременецький приятель Мальчевського – Т. Янушевський писав, що поет «...жадібно вхопився за гучну в той час в цілому науковому і товариському житті сенсацію, науку про магнетизм. Разом з багатьма іншими мріючи про близьке залучення світу духів до світу реального, він пильно вчитувався у праці, трактуючи про магнетизм, познайомився із найвідомішими магнетизерами і сам був готовий магнетизувати» [31, с. 75–76]. Ось ця «готовність магнетизувати» фатально вплинула на життя Мальчевського: після повернення на батьківщину, «магнетизуючи» свою кривну С. Руциньську, жінку заміжню і матір кількох дітей, він «збудив у ній шалене кохання» [73, с. 17], одночасно потрапивши у «якусь темну залежність від неї» (Ю. Уєйський навіть називає С. Руциньську «вампіром Мальчевського» [31, с. 96]) і вже до самої своєї смерті не зміг від цього зв'язку звільнитись. З іншого боку, згадані Т. Янушевським «мрії» (найімовірніше також досвід) про «залучення світу духів до світу реального» зробили величезний вплив на формування ідейно-художньої концепції поеми «Марія», допомігши йому знайти відповідь на питання, хто ж насправді винен у крахові Речі Посполитої.

Нарешті, «вершиною» (і у прямому, і у переносному значенні) європейського вояжу польського поета стало його сходження 4 серпня 1818 р. на гору Монблан в Західних Альпах (через 150 років польські альпіністи підкорили цю вершину, пройшовши, як наголошується у їх звіті, «шляхом Мальчевського» [70, с. 171]). Стриманий, навіть сухий опис цієї події французькою мовою був

опублікований того ж року в Женеві; оскільки ж він був першим поляком, що підкорив найвищу гору Західної Європи, то переклад статті польською невдовзі вийшов у Вільно. З твору цього, позбавленого не те що «туристичної хвальковитості», але і змалювання небезпек, пише Ю. Уейський [10, с. XIII], аж ніяк «не можна вгадати в авторі романтичного поета». Тим не менше, для художньої атмосфери «Повісті української», її ідейного і естетичного спрямування «сходження на вершину» мало величезне значення, не дарма поет у першодруці поеми помістив примітку, де розповів про свої враження, викликані пригодою, давши відчуті всю її карколомність. Серед іншого він визнав, що «за ті дві години, проведені на вершині Монблану, зазнав таких почуттів, яких найпевніше в житті більше не відчує» [20, с. 79]. Побачений згори виднокрай, що характеризується ним як «непідвладний людині, дикий, піднесений якимось злим духом в ту мить, коли Бог створив хаос», становив цілковиту протилежність «знайомим пейзажам», заперечував «свою бездушну, сліпучою величчю все, створене людиною» [20, с. 79–80]. Немає сумніву, що для а. Мальчевського «мертва чистота» альпійських вершин була тим контрастом, який дозволяв з більшою художньою силою показати, як він писав у посвяті до Ю. Нємцевича, «засмучені і одноманітні наші поля» [2, с. 2]. Дуже добре про значення альпійського епізоду для становлення А. Мальчевського як поета сказав А. Бельовський: «З гостротою вершин альпійських і затишком їх долин склався в дивовижний контраст розлогий степ України, яким вітер, як табунець необ'їжджених коней, в нестримному танці мчить. У цьому ж світлі дорожчими і ближчими серцю [поета] стали народи цієї країни і їх діяння. Природі і історії необхідна для виявлення їх достоїнств відносна віддаленість, перспектива. Почуття, які він переживав упродовж цього часу, були джерелом краси, що була так чудово розвинута в «Марії» [18, с. 10]. Подібну думку пізніше вклав в уста А. Мальчевського польський поет і драматург А. Ланге в драматичній поемі «Мальчевський» (1931 р.): «Ні альпійські гори, ні миртові і лимонні гаї Італії не мають такого чару, як степ України» [22, с. 76].

Влітку 1821 р. «польський Чайльд-Гарольд» приїхав на батьківщину, як він сам пише, у візку, що «гучно котиться знайомою колією» [25]. «Мандрівки Європою вичерпали його фінансові засоби. Значний маєток батька швидко розтанув; поділившись його рештками зі своїм братом-авантюристом Константином, Антоні повернувся на Волинь зубожілим...», – пише П. Хмельовський [6, с. 191]. Ще згадують історію цілковито в дусі «старопольського благородства учня Чацького і Кременця»: він позичив значну суму грошей одному із своїх приятелів, а той не повернув боргу [73, с. 18–19; 7]. Так що залишилось в нього тільки одне село у Володимирському повіті (джерела тут не однастайні [6, с. 191; 18, с. 12; 7; 31, с. 431–432, пр. 129]) – це або Хотячів (нині у Володимиро-Волинському районі Волинської області), або Гринів (очевидно, суч. Угринів у Горохівському районі Волинської області [23, с. 758; 24, с. 596]). «Тоді він ясно усвідомив, – слушно зазначає Є.Янковський, – що, маючи вже двадцять вісім років, він не зробив жодної кар'єри і не склав собі жодного маєтку» [19].

Про тодішній душевний стан А. Мальчевського яскраво свідчить вірш «О, як прикро до своїх повертатись без надії...» (1821 р.), на думку Ю. Уейського, «перше свідчення його справжнього таланту» [10, с. XIV]. Очевидно, що в порівнянні з «альпійськими вершинами, миртовими і лимонними гаями Італії» колись покинуті, але так добре «знайомі предмети і рідні поля» здаються «покриті саваном (kirem)». Його ліричний герой «вже не мріє, як колись, про щастя», тому що більше немає «усміхнених лиць», немає серць, що «відчували кожен удар його серця»: вони, «лише на мить прикрасивши життя», зникли «як промінь, що з хмар на самотні гори блиснув і знов його сховали вітром гнані хмари», – і залишилась тиша, його «не вітають жодні голоси» і «тільки вітер стогне сумно, хиличи пшеничні колоски» [19]. Такою постала перед поетом Україна після, як він пізніше напише в «Повісті українській», «прекрасних країв мирту і кипарисів» [1, с. 20].

Слід думати, що саме тут, на Волині, уникаючи «гучних забав і велелюдних зібрань», А.Мальчевський, за окресленням Л. Семенського, «закопався в селі» [41, с. 73] і всерйоз зайнявся літературною працею. На думку А. Бельовського [18, с. 12], значний поштовх багатьом задумам і художнім ідеям дало йому «Зібрання історичних пам'яток давньої Польщі» Ю. Нємцевича у чотирьох томах (1822 р.), особливо «Цікавий опис України Польської...» Г. де Боплана [28, с. 336–406], з якого він почерпнув історичні реалії для своєї «Марії». Однак, основним джерелом для Мальчевського прийнято вважати місцевий фольклор, зокрема легенду про кохання і загибель Гертруди Коморовської [4] (цікаво, що президент Польщі у 2010–2015 рр. Б. Коморовський належить до того ж самого роду, що і нещасна Гертруда [5, с. 8; 9]). Про неї поет міг чути в дитинстві [18, с. 12; 6, с. 192–193], а на новому місці помешкання оживити в пам'яті: від Хотячів (також і Угринова) до околиць Кристинополя (нині м. Червоноград Львівської обл.), де відбулась трагедія, – з півсотні кілометрів.

У деяких дослідженнях головні герої поеми Марія і Вацлав прямо ототожнюються з донькою небагатого шляхтича Я. Коморовського Гертрудою і Щенським – сином всемогутнього «малого короля на Русі» Ф. Потоцького [29, с. 16, 65, с. 62]. Однак, у залишених А. Мальчевським текстах і

свідченнях його сучасників немає жодної згадки про те, що автор «Повісті української» скористався сюжетом «крестинопольської трагедії». Також перші коментатори і дослідники поеми нічого не знали про існування реальних прототипів Марії і Вацлава. В цьому немає нічого дивного: з часу смерті Гертруди (1771 р.) вже минуло понад півстоліття, повного епохальних історичних подій, і пам'ять про неї збереглась лише у формі легенди, що побутувала серед місцевого населення. Тільки в 1830 р. П. Мохнацький висловив припущення, що А. Мальчевський використав «для художніх цілей» реальну подію, але критик все ще нічого не знав ні про Гертруду, ні про Щенсного. Перша ж спроба ототожнити їх була здійснена в 1833 р., однак автор замітки в «Петербурзькому тижневику» (його особа залишилась невідомою) знав перипетії «крестинопольської історії» ще дуже приблизно, зокрема, він приписав ініціативу викрадення Гертруди самому Щенсному, хоча насправді всім заправляв його батько – воєвода київський і волинський Ф.С. Потоцький [31, с. 454–455]. Прорив стосовно цього був здійснений істориком, поетом і політичним діячем Августом Бельовським (1806–1876 рр.).

Разом з С. Гоцинським, Л. Семенським, К. Вуйціцьким та ін., А. Бельовський після поразки повстання 1830–1831 рр. створив у Львові літературний гурток романтичного спрямування під назвою «Зевонія» («Ziewonia», «Dziewanna», «Żywie», «Жива» – в західнослов'янській міфології богиня життєвої сили [43, с. 440], молодості, весни, тварин, полювання і дикої природи, аналог античної Артеміди-Діани [44], згадувана, зокрема, у «Хроніці» Гельмольда [45, с. 129]), метою якого було «створення національної літератури, спертої на народних і слов'янських елементах» [46, с. VIII; 42, с. 5–6]. Серед інших, суттєвими елементами ідеології «Зевонії» були демократизм і антимагнатська спрямованість. На думку Я. Мацієвського, збираючи фольклор, А. Бельовський в околицях Кристинополя наткнувся на оповіді про «злочин Потоцьких» і «похмура постать Воєводи з поеми Мальчевського» могла тоді асоціюватись в нього з «крестинопольським королем» – Франциском Салезієм Потоцьким. «Сила рішучого засудження Воєводи в поемі Мальчевського, – пише Я. Мацієвський, – була здатна підтримати антимагнатську спрямованість «зевончиків». Дивіться – начебто каже Бельовський – я знаю цього пихатого зрадника Воєводу: це крестинопольський корольок – Потоцький: мешканці околиць Львова, Перемишля і Белза запам'ятали його як... вбивцю невістки» [8, с. 34]. Сталось це відкриття після 1833 р., оскільки у виданій А. Бельовським цього року «Марії» про «крестинопольську трагедію» не сказано ні слова. А от в 1838 р., у другому своєму виданні «Марії», він прямо зв'язав зміст поеми з історією Гертруди Коморовської [18, с. 12–13], а в додатках умістив «Документи, що мають зв'язок з основою "Марії"»: «маніфест» батька Гертруди – Я. Коморовського від 28 серпня 1773 р. і текст шлюбної угоди Гертруди і Щенсного. В 1843 р. вийшло чергове видання А. Мальчевського, доповнене знайденим ще у 1835 р. портретом цього, за словами видавця, «українського співця у молодому віці» в образі «гарненького козацького пахолка з оселедцем і торбаном» [34, с. 3] (втім, ще у 1841 р. С. Гоцинський встановив, що портрет «фальшивий»; в його автентичності сумнівався К.Вл. Вуйціцький [31, с. 17, 413, прим. 15]; переважна більшість сучасних дослідників з цим погоджується [8, с. 35]) і кількох «дрібних творів», які досліднику вдалось на той час виявити [34, с. 137–179]. Так була складена основа «мальчевськіани», до якої тільки залишалось додавати нові свідчення і документи, що розкривали і поглиблювали знання про фактичне підґрунтя сюжету «Марії». Виняткову роль у цьому зіграв Ю.І. Крашевський (1812–1887 рр.), «найплодовитіший автор в історії польської літератури», як сказано у «Вікіпедії» [71].

Так, в 1857 р. Ю. Крашевський разом з «Щоденником Охоцького» опублікував фрагменти спогадів конторника (oficjalisty) Потоцьких з Тульчина – А. Хжонцевського (повністю виданий в 1976 р. [35]), який у 1807–1813 рр. часто бував у Кременці і Тарноруді (нині Волочиського району Хмельницької обл.), що тоді належала дядькові автора «Марії» – Ф. Мальчевському [23, с. 195]. З цього джерела випливає, що колишній слуга магнатського роду детально знав одну з версій загибелі Гертруди Коморовської [35, с. 40–42]. У тому ж виданні за 1857 р. Ю. Крашевський умістив фрагменти спогадів А. Анджейовського (повністю видані в 1921 р. [40]), який виклав «сумну повість про те, як викрали і уморили Гертруду» зі слів своєї матері, що, в свою чергу, почула її від однієї кривної Коморовських, одночасно спорідненої з Потоцькими [40, с. 27]. Нарешті, в 1858 р. Ю. Крашевський видав два томи «Старостихи белзької», де зібрав все, що стосувалось «крестинопольської історії»: документи, спогади, записи усної традиції тощо [36–38]. Підсумком всіх цих пошуків стало видання «Історії крестинопольського монастиря» отців Корнелія Срочинського і Апліката Кшижановського, яка охоплює 1766–1878 роки і включає «трагедію Гертруди з Коморовських Потоцької», що була записана «по гарячим слідам» зі слів родичів і очевидців. Ця книга містить також фотографії краєвидів і будівель, пов'язаних з нещасною жінкою, включаючи берег р. Рати, до якої кинули її тіло [47, с. 145].

Власне кажучи, з часу прийняття гіпотези А. Бельовського порівняння фактів, почерпнутих з наявного корпусу джерел, з сюжетом, персонажами, образами «Повісті української» стало

завданням кількох поколінь «мальчевськознавців». Вони встановили, що можливо, Мальчевському неодноразово розповідали історію Гертруди різні люди (серед них згаданий Хжонцевський), причому дуже детально; ймовірно також, що поет читав деякі документи, зокрема «маніфест» Я. Коморовського. З оповідей і документів він міг почерпнути матеріал для створення епізодів удаваного примирення воєводи з мезальянсом сина, висланням до Мечника (батька Марії) «зрадницького листа», переодягнення воєводи слуг, що викрали Марію, у карнавальні костюми і удавання ними російських солдатів, утоплення нещасної жертви, бенкету, під час якого батько Щенсного ледь приховує бурю почуттів, козака, що спізнився з попереджувальним листом і навіть «маленького чоловічка» (в поемі він став «таємничим отроком»), що приніс «таємничу звістку» для Вацлава (чоловіка Марії) тощо [1, с. 48; 31, с. 180–183; 73, с. 34–36]. Виявлені невідповідності між наявними фактами і сюжетною канвою «Марії» відносяться на рахунок або творчої фантазії автора, або на ще не відомі джерела. Так і сталося, що за всіма цими інтерпретаціями, натхненними позитивістською запопадливістю і партійними інтересами, сама «Повість українська» почала відсуватись на задній план: і публіка, і академічний світ без опору прийняли гіпотезу А. Бельовського за доконаний факт, забувши, що це в першу чергу художній твір, цінність і значення якого не зводиться до відповідності історичним фактам. Чи не першим помітив цю тенденцію один із соратників А. Бельовського – Л. Семенський, який вже в 1872 р. писав: «Історичний коментар, вивівши на денне світло події, що ледь проглядались в туманних легендах, не дуже посприяв наданню «Марії» більшого значення, ніж те, яке вона вже мала, взята сама по собі. Чи Марія справді була Гертрудою? Чи Воєвода був паном Салезієм Потоцьким? Вбивці удавали москалів, чи замаскований санний поїзд (kulig)? Жертву втопили в ополонці чи задушили? Все це ані допомогло, ані зашкодило поемі Мальчевського, оскільки творчість тут набагато важливіша за всі ці подробиці. Це світ, досконалий сам по собі, наче хмара з богами Олімпу, що лине над землею...» [41, с. 63]. Тим не менше, подібні критичні голоси залишаються поодинокими, натомість, як слушно зауважив Я. Мацієвський, «...сила коментування «Марії» у зв'язку з історією Гертруди і Щенсного настільки велика, що не тільки сам твір..., але і ця генетично-інтерпретаційна концепція вже належить до історії польської культури, оскільки вона рішуче вплинула на формування наших понять про поему і про тему, в ній представлену» [8, с.35]. Взявши до уваги всі ці міркування, можна приступити до аналізу твору.

Сюжет поєми наступний. Десь «на Україні» (розуміння України у А. Мальчевського цілком співпадає з представленим у «Словнику польської мови» Б. Лінде – «пограниччя, край на границі», «окраєць землі, тобто остаточна країна, що межує з сусіднім краєм», «воєводства Брацлавське і Київське» і «земля, що лежить по обидва боки Дніпра» [77, с. 41; пор. також: 79, с. 311, 312]) всемогутній Воєвода не може погодитись із шлюбом свого сина і спадкоємця Вацлава і доньки простого шляхтича Мечника – Марії. Цей союз для графа – недопустимий мезальянс і він спочатку намагається знайти спосіб його розірвання в самому Римі [2, с. 12], а коли це не вдається, магнат приймає рішення відвернути «вічну ганьбу», що загрожує пасти на його рід, не зупиняючись ні перед чим. В цей час у межі України вторгається військо татар і Воєвода посилає сина прогнати їх, натомість до Мечника пише «наскрізь фальшивого листа», де «в солодких виразах» просить забути «взаємні образи» і запрошує Марію до свого замку [2, с. 13–14]. Доставив послання до адресата «вірний панський слуга» – козак. Мечник, будучи в таборі політичних противників Воєводи [2, с. 11, 12, прим. 85], підозрює, що той «лаштує махлярство». Однак, коли Вацлав по дорозі на війну завітав до його маєтку, старий воїн розчулився і, забувши про свої сумніви щодо намірів Воєводи, вирішив приєднатись до майбутнього зятя, оскільки «це його рицарський обов'язок» («rowinność guscerza») [51, с. 29]. Повна неясних, але тривожних передчуттів («І тихо – наче Смерть свій образ на серці креслить... І пусто – сумно – тоскно – наче щастя минуло»), Марія залишилась вдома сама [2, с. 19–20].

Невдовзі біля дому Мечника з'явився якийсь «таємничий отрок» («nieznane młode pacholęce») і, «зупинившись під плотом», виголосив цілу «ієреміаду» до старого слуги, «що стояв, опершись на браму». Він розповів про те, що на світі є «прекрасні спокійні сонячні країни», де «вільно дихається і думається», натомість тут, на батьківщині, «тільки могили – і більше нічого», тому «так йому важко на серці» і «смерть залишила в грудях йому чорні шрами» [2, с. 20–21]. В цю мить до села «з гучним вереском» зайшла процесія переряджених «у різнобарвних костюмах і масках жидів, циганок, ворожок і чортів». Принагідно «таємничий отрок» пригадав веселий і вільний від суспільних табу масничий карнавал у Венеції [2, с. 21].

Дивна процесія співає масничі (карнавальні) пісні (і це посеред літа) і намагається зайти до двору Мечника, однак слуга, сказавши, що «зараз не Масниця» і що господар відправився в похід на татар, не пустив їх. Тоді переряджені стали «грати, співати, пищати, трясти брязкальцями, ногами витанцювувати», так що дідугану «в зашумілій голові думки затанцювали». А коли «маски» затягли зловісну пісню про те, що «на світі цьому смертю все змететься, а в буйному квіті хробак

заведеться», старий раптом змінив думку і запросив їх до дому, заявивши, що хоч господаря немає, «вина і перини не забракне нікому» [2, с. 21–24].

Тим часом Вацлав з Мечником вщент розбивають татарське військо, але молодому графу здається, що він «здобув не перемогу, а труну» [51, с. 56]. Поспішивши повернутись в дім Мечника, він справді бачить мертву Марію і «таємничий отрок» розповідає, що це «огидні маски» втопили його наречену у ставу [51, с. 75]. Поклавши «померле тіло» коханої на «її останню постіль», Вацлав «скочив на коня», за ним всівся «таємничий отрок», «обійняв рицаря» і вони «чвалом полетіли». Натомість старого Мечника невдовзі знайшли мертвим біля могил його дружини і дочки. Завершується поема словами: «І пусто – сумно – тужно в буйній Україна» [51, с. 80, 81, 83].

А. Мальчевський час дії поеми не зазначав: «історичною прив'язкою» може служити тільки згадка про участь Мечника у війні зі шведами [2, с. 12], що начебто дає змогу говорити про XVII ст. Однак, польський поет Вікентій Пол у своїй поемі «Мохорт» під «шведською війною» розуміє війну польського короля Августа II зі шведським королем Карлом XII, що мала місце у 1709 р. [56, с. 8, 31]. Натомість «старий, гордовитий замок» Воеводи з «різьбленими дверми», «високими стелями», «вузькими вікнами» і «тісною готичною брамою» [2, с. 5–6] відсуває хронологію ще далі – в епоху Середньовіччя. Втім, описаний набіг татарських «ескадронів» на село «з хатами, критими соломою» і бій з ними «чудових загонів польських рицарів» [2, с. 29–33] міг відбутись як у XVII ст., так і у XVI ст. І це не все: той факт, що Воевода і його політичні противники приводили на сеймики свої загони «надвірного війська», готові у разі чого «викресати вогонь палашами» [2, с. 12], стосується всієї історії Речі Посполитої 1569–1795 рр., «форму правління» якої іноді називають «дуже оригінальною, майже дивацькою» [73, с. 32], коли «приватні війни» були її атрибутом, а девізом – «*Nierządem Polska stoi*» («Польща стоїть завдяки анархії») [53, с. 307, 285]. Те ж саме можна сказати і про описи житла, обстановки, звичаїв, одягу, зброї тощо: всі ці «плоти», «старі липи», «брами», «панська розкіш», «величні зали», «багаті шати», «довгі столи, сяючі від золота і срібла», «старе угорське вино», «довга шеренга портретів вусатих предків, зібраних на стіні» [2, с. 4–5] однаково добре можуть відноситись до різних періодів історії Речі Посполитої. І наостанку, сюжетний і символічний центр твору – вбивство Марії, як вже про це йшла мова, швидше за все має основою історію кохання Гертруди Коморовської і Щенсного Потоцького, що мала місце в кінці 1770 – на початку 1771 рр. [47, с. 114, 133]. Таким чином, Мальчевському йшлося про представлення не якогось окремо взятого періоду, а всього часу існування «І Речі Посполитої», оскільки це цілком відповідає ідейному змісту твору, для розуміння якого слід знову звернутись до тексту «Повісті української».

В епізоді з розмовою «таємничого отрока» і старого слуги Мечника привертає увагу вже згаданий контраст між Італією – «чудовою країною мирту, лаврів і кипарисів», і «тужливими і одноманітними полями України» [2, с. 2], наче «покритими саваном» [25]. В Італії «сонце щоранку встає у весільному одязі» і «в чистому повітрі ясніє погляд, звучать пестливі голоси», а подмук повітря – розкішний, там «лаври ростуть; і небо приязне, і земля барвиста, і думки вільні». Все це притаманне середземноморській країні споконвіку, про що говорять «стрункі будівлі», на яких «мармурові статуї стародавніх мужів пишаються своїми славними іменами» і запрошують «в чарівні руїни богів і героїв». Якщо в людини є «глибоке розуміння стародавньої істини», то вона, «спрямувавши в ту прекрасну блакить свій погляд», завжди зможе «знайти насолоду навіть в розпачі і жалобі» [2, с. 20]. Свідченням «свободи думки» в Європі є карнавал у Венеції: «відкинувши всі справи» і сховавши обличчя під масками, «старий Дож, молодий Арлекін, гарна дівчина» шукають насолоди «і вдень, і вночі», а «матрони, священики і пройдисвіти – свободи» [2, с. 21].

Цілковиту протилежність «радісній і вільнодумній» Італії становить похмура і непривітна Україна, сприйняття якої в поемі ідентичне тому, яке поет виразив у вірші «О, як прикро до своїх повертатись без надії...» [25]. «Таємничий отрок», в образі якого, за словами Ю. Уейського, Мальчевський «об'єктивував свій тодішній духовний стан» [10, с. XXXIII–XXXIV], заявляє, що «всім я чужий на своїй батьківщині», де «на рівнині могили – і більше нічого не залишилось – решту доценту розвіяв український вітер» («*Na równinie mogiły – więcej nie zostało – // Resztę wiatr ukraiński rozdmuchał do znaku*»), де «степові квіти буйно ростуть», але «гинуть в самотності», а «рівнина, де погляд блукає далеко і даремно», навіває «смуток і скорботу, яких неможливо позбутись» і «замість насолоди одержуєш захмарене небо і терпкі ягоди». Саме тому йому «так важко йому на серці» і «смерть залишила йому в грудях чорні шрами» [2, с. 20–21].

Причина такого похмурого світовідчуття частково містична (пам'ятаємо – як «магнетизер» А. Мальчевський не з чуток знав про «світ духів»): представлена в «Марії» Україна – це наскрізь забобонний світ, повний жажливих таємниць і небезпечних істот, серед них – потойбічних. «На Русі, ледве не в кожному селі, – пише А. Мальчевський у «Примітках», – наявні джерела або криниці, які простолюдини вважають такими глибокими, що в них немає дна... Кожна така безодня прославлена якоюсь надзвичайною легендою, іноді ж вона оберігається духами...» [48, с. 62]. Під характерними для українських рівнин «фігурами» обов'язково «ще в далекому минулому» поховані упири, а «в

глибоких ярах люблять чатувати вовки і татари» [2, с. 3, 13]. Степом править чорт: «напускаючи туману», він змушує мандрівників збиватись з дороги і блукати в імлі, наражаючись на небезпеку [51, с. 24]. Наводячи це місце з А. Мальчевського, представник «української школи» – С. Гоцинський (1801–1876 рр.) у примітках до своєї поеми «Канівський замок» пояснює: «... Все це уявлення українського люду, згідно яких, вітер, що крутиться полем, якого, зрештою, на тутешніх неозорих рівнинах можна нерідко бачити, це щось дуже зле. Оповідать про випадки з людьми, яких цей вихор зустрів на своєму шляху і які з того часу невідомо куди зникли. Одного разу посвячений ніж, коли його кинули у стовп вихору, впав на землю, заплямлений кров'ю» [50, с. 9, прим. 18]. В іншому коментарі С. Гоцинський говорить, що «український люд» навіть збиття з дороги під час подорожі вважає не випадковим: «Чорт, якого там всюди багато, переслідує мандрівників і rozmaїтими способами намагається завести їх на бездоріжжя; натомість нічний вихор вважається найпершим його засобом викликати замішання навіть у тих, хто найкраще знає місцевість» [52, с. 4].

Таким чином, «туман» в «Повісті українській» набуває подвійного значення «імлі» і «мани» (ілюзії): «напускаючи туману», інфернальні сили не тільки «збивають на манівці», але і змушують «втрачати здоровий глузд», «жити ілюзіями», «піддаватись обману». «Вірний панський слуга» – козак, що віз до Мечника «зрадливого листа» Воеводи, минувши «безодні і глибокі яри», виїхав на пагорб з «фігурою, під якою похований упир», зняв шапку, тричі перехрестився, однак скоро заблукав у «напущеному чортом тумані» і приїхав із запізненням. Згадавши «нечистого», козак мимоволі попереджає старого шляхтича і дівчину про навислу над ними страшну небезпеку: «... Щоб вас з донькою Бог від зла позбавив» [51, с. 24]. Однак, дія «туману», слід думати, досягла Мечника і він, замість того, щоб прислухатись до слів посланця, відправився у похід, залишивши Марію без захисту.

Ця атмосфера смертельного страху, ненависті і обману, якою пронизана вся поема, має епіцентром постать Воеводи, оскільки, як слушно зауважує Ю. Уейський, все, що в «Марії» відбувається, «від початку до кінця є його справою» [31, с. 70]: до нього зводяться нитки всієї інтриги і, в кінцевому рахунку, саме він є замовником страшного злочину, жертвою якого пала чиста і безневинна Марія. З цієї причини магнат, хоча дослідники і вбачають у ньому «типового представника олігархії» [6, с. 196] (дехто навіть «співчуває» йому, вважає «жертвою внутрішньої душевної боротьби» [73, с. 39]), набуває зловісних і навіть демонічних рис. Прийнявши рішення «усунути» небажану невістку, Воевода «довго і дуже ласкаво» розмовляє з сином і, не дивлячись «на урази і звadi», «отруєну потіху серць і зіпсовані відносини», добивається примирення. Вацлав, «проливаючи сльози чулої розпачі», погоджується відправитись у похід на татар і навіть не здогадується, що ним цинічно маніпулюють. Натомість на «поважному обличчі» його батька «грала усмішка», «а в очах промайнула дика радість», що «сповнилось, нарешті, давнє бажання» [2, с. 4–5].

Коли влаштований з цього приводу бенкет закінчився, «ніч встановила темне правління своє» і «сова з вежі почала загробні воання», «доблесний Воевода», у бічному крилі замку, до якого «ніхто незваний не наважиться увійти», «тупає бурливим кроком темрявою ночі, наче в її чорному подиху хоче знайти руку кривавої, згубної дружби – або загасити свою муку», а «таємна думка його самотньо жаріє» [2, с. 5]. Там він свій «суворий орлиний погляд зморщеною повікою в куточку (ока) [Пор.: 54, с. 99] прикриває, наче в ящурі ховають камінь, що ним гордість виблискує» («...W bocznym skrzydle obszernej budowy, // Gdzie dzielny Wojewoda wzrok orli, surowy, // Pomarszczoną powieką w ustroniu przyciska, // Jak w jaszczur kryją kamień, którym duma błyska...» [2, с. 5]). «Ящуром», згідно коментарю критичного видання «Повісті української», називали старовинну зброю з руків'ям, інкрустованим коштовними каменями і оправленим в шагрень – грубу, лускату шкіру [51, с. 10]. Разом з тим, судячи із «Словника польської мови» (1807–1814 рр.) Б.С. Лінде, пряме значення слова «jaszczur» – це плазун, «ящір смертельним жалом отруйний» [55, с. 866–867]. Провівши в «гарячкових роздумах» решту ночі, так що йому «висока зала душною здавалась», Воевода на світанку відкрив «вузьке вікно» і деякий час дивився на свої «численні загони», що збирались для запланованого походу. Саме для них, «крилатих гусарів», «світанкове сонце в рожевій постелі блиском золотих кіс виднокрай веселить», але не для магната: «не бажаючи залишитись на видноті», він «занурих свою постать у гасаючі тіні замку, наче ті жажливі кошмари, що їх наш страх бачить у безсонній ночі, світанок розпорошує» [2, с. 6].

Хоча А. Мальчевський всіляко підкреслює маєстат Воеводи («багато вдягнений», «спокійні його риси», «чудова мова», «поважне обличчя», «діяльний», «енергійний» тощо), це, однак, не може затулити моторошних алюзій до якоїсь страхітливої істоти, що «зморщеною повікою» (яка своєю структурою нагадує «грубу, лускату шкіру»), прикрила орлиний (тобто хижий, безжальний) погляд, що також порівнюється з «блиском коштовного каменя» (гарним, але холодним). Ця істота, хоча назовні холодна і безпристрасна (наче птах або плазун), всередині згоряє від невгасимої пристрасті (наче демон), для заспокоєння якої готова у «чорному подиху темряви ночі» шукати «руку кривавої, згубної дружби». Те, що «рука знайдена», очевидно: Воевода вже втратив людське ество, тому не може радіти звукам «сурми і воєнного гармидеру», «фирканню коней», «брязканню

зброї», «шуму гусарських крил, ладних летіти у бій», «запашному вітерцю, що свіжий своїм подихом дме на волосся дівич і пера рицарів», і «живій, солодкій ноті гомоніння малих пташенят». Найбільш жахливим, однак, є те, що магнат не може знести «чистого сяяння» сонця, яке «підносячи прекрасне своє чоло, найпершим поглядом у блискучій сталі (рицарських обладунків) зачудовано свої принади оглядає», і «наче страшний кошмар (або привид)» ховається в «тіні замку» [2, с. 6]. Мова тут йде про вічне прокляття, спричинене угодою з потойбічними силами: сила темної пристрасті Воеводи настільки велика, що для її задоволення він відкидає людські закони і приймає «руку дружби», знайдену в «чорному подиху ночі», що робить його «ящером» і «привидом» – тобто демоном, істотою інфернальною, що належить пеклу. А. Мальчевський в останніх рядках пісні IV підкреслює це: знайшовши вирішення «проблеми мезальянсу» таким несамоовитим способом, Воевода нагадує смертельно втомленого мандрівника, якому здається жаданим навіть короткий відпочинок на мурашнику, але, коли він припаде до нього «палаючим чолом», його зустрінуть «тисячі жал» [2, с. 5].

Що ж це за Марія, для знищення якої всемогутньому графу доводиться шукати підтримки у пекельних сил і жертвувати своєю вічною душею? Немає сумніву, що об'єкт його демонічної ненависті повинен бути особливим, мати в собі щось, що неможливо вбити, просто скориставшись своєю владою.

У поемі говориться, що Марія – це «вишукано одягнена молода жінка з прекрасними чорними очима», її постать «гарна, шляхетна», «обличчя її променисте, з ніжним виразом, світить як зоря» [51, с. 15–17]. Хоча автор підкреслює стриманість і спокій Марії, в її жилах, як відзначає Ю. Уейський, «тече червона, і навіть, можна думати, гаряча кров» [31, с. 264]. Якщо в голову їй прийде «якась думка чи згадка», «бутон молодих почуттів» одразу розквітає, а «обличчя рум'яніться», «в кожному поруху» відчувається «якась похмура солодкість» (*pożerna słodycz*)» [51, с. 15–16], а «в піднесеному вгору ніжному погляді» відбиваються «всі почуття її разом» [51, с. 17]. Найвиразніше пристрасна і навіть почуттєва натура Марії проявилась, коли вона почула від батька, що її чоловік має ось-ось приїхати: «О! Боже, яка радість! Як же серце скаче!.. Батьку! Я така бліда – він мене злякається; ...Треба трохи причепуритися... Хотіла б я бути для нього найгарнішою на світі!» [2, с. 14].

Оце і все, що повідомляє поет про зовнішність і вдачу Марії, однак, в нас є можливість суттєво доповнити цю скупу характеристику, опершись на іконографічне джерело. Ще у першому виданні «Повісті української» А. Мальчевський у власноручних примітках пояснює, що для розуміння «усміху, в якому є хоч частина захоплення, з яким обрані чують спів херувимів» [20, с. 10], слід звернутись до споглядання картини Рафаеля «Свята Цецилія» (1514 р.), в якій геніальному художнику вдалось передати «вираз захоплення, що так переймає в гарненькому обличчі, оскільки щось ще прекрасніше обіцяє». Св. Цецилія, покровителька музики, «представлена у цьому творі... в момент, коли її осягнув відголос ангельської гармонії; немає слів, що ними можна було б передати почуття, якими перейнята її постать: здається, що її душа розділилась і зливається з кожним з тих солодких звуків, коли принадна скромність» (*wdzięczna skromność*)» заспокоює її відчуттям, що вона не варта такого незрівнянного щастя, а серед насолод, невідомих її серцю, вкрадається смуток, що земна музика не зможе більше радувати її» [20, с. 77–78]. Упорядник критичного видання поеми прямо заявляє: «...З цієї примітки видно, що портрет Марії... формувався в уяві Мальчевського під впливом св. Цецилії Рафаеля» [51, с. 85, прим. до р. 22]. Звернення до картини Рафаеля справді переконує нас у тому, що Марії притаманна повнокровна почуттєвість земної жінки і її кохання до Вацлава, незважаючи на всю його піднесеність і духовність, вповні тілесне. Ось, наприклад, як описана зустріч Марії і Вацлава: «Вацлаве – крикнула Марія – і швидше стріли полетіла до нього... І на прозорому фоні розлитій [на обличчі] втіхи [ясніли] солодкі сні душі, колисаної надією. Мужній – гордовитий – милий – після руйнівної бурі рожевий блиском веселки, що ворожить йому майбутнє, – з якою [живою] насолодою в пульсуванні кожної жили, узяв у спрагнені руки всю радість свого життя! З якою розкішною опікою обійняв [він] ніжне тремтливоне лоно схованих тихих пестощів! Геть, золотистий пахолку – забери цього коня – щоб не сполошити кохання боязкого птаха... А Марія? – Ах! І Марія була щаслива! Щастям жінок – для яких солодкі хвилі життя як погідне небо – коли наближається гроза!» [2, с. 14–15].

Таким чином, твердження окремих дослідників і коментаторів про «пасивність», «протікаючу кризь пальці несамоовиту м'якість», «слабкість», «блідість», «змученість і безпорадність» Марії [31, с. 265, 269; 62;], щонайменше суб'єктивне (недарма думка А. Міцкевича про «сильний і гордовитий» (*wyniosły*) характер» Марії [73, с. 51] не знайшла розуміння у «мальчевськознавців»). Насправді той естетичний ідеал жінки, який представляє св. Цецилія Рафаеля, нічого спільного з «романтичною анемічністю» не має. Наприклад, ще Д. Вазарі, констатуючи у рисах святої «відчуженість, яку можна спостерігати на обличчях людей, що перебувають у стані [крайнього] захоплення», тим не менше, стверджує, що картини Рафаеля – «...це саме життя, оскільки в його фігурах ми наочно бачимо і трепет живої плоти, і прояв духу, і пульсування життя в миттєвому

відчутті, словом – буання всього живого» [58, с. 525–526]. У зовсім іншу історико-культурну епоху Й.В. Гете відзначив, що «земне буття» персонажів картини Урбінця «відтворене... досконало і безсумнівно» [59, с. 56]. Нарешті, проникливий аналіз твору зробив Ф. Ліст: «Я не знаю, завдяки яким таємничим чарам, – але ця картина постає перед моїм духовним поглядом у двох планах: як чарівно прекрасне вираження всього найшляхетнішого і найідеальнішого, чим володіє людська форма, як чудо грації, чистоти і гармонії і одночасно як досконалий символ мистецтва, нерозривно пов'язаний з нашим життям. Я однаково чітко сприймав поезію і філософію цієї картини, як і рисунок її ліній, і краса її ідеї так само сильно мене захопила, як і краса пластична» [60]. Все це ясно говорить про те, що в образі Марії Мальчевський бачив не романтичний, а ренесансний ідеал, хоча і почерпнутий з агіографії і володіючий, за словами О.Ф. Лосєва, «вельми піднесеним характером – і релігійним, і моральним, і психологічним, і взагалі життєвим», однак, трактований «у площині самої звичайної психології», часто «з усіма реалістичними і навіть натуралістичними подробицями» [61, с. 386–387]. Це дуже добре розкривається у монолозі Марії, зверненому до батька, де вона описує своє кохання до Вацлава: «...Той, що завжди був у моєму серці, // Перш, ніж своїм назвала я його на шлюбному рушнику – // ...той, в почуття якого вплітатись, // Звучати у шляхетних помислах, у зітханнях злітати, // У поглядах відчувати себе світлом і потребою [його] життя, // Було більшим, ніж щастя, було для мене небом – // Той, що бруньку ніжної, любої мрії // Розпустив своїм шармом (wdziękiem), пробудив зі сну, // Пив її свіжу росу, а на її квіті // Залишив слезоу вдячності, непідвладну часові...» [2, с. 11].

І от, вся ця вітальність і чуттєвість Марії була пригнічена Воеводою, що не тільки не схвалив її шлюб з своїм сином, але і «з презирством усунув від імені і дому» [2, с. 12], заборонивши їм не те що жити разом, але й зустрічатись. Ще раз кинувши погляд на «Св. Цецилію» Рафаеля, можна легко переконатись, що Марія, ця прекрасна, повна життєвих сил і пашіюча здоров'ям молода жінка не за своїм бажанням змушена «наче покрити свою постать саваном», від чого «її врода світить лише тьмяним променем», «чорні очі опущені, і шати жалобні, а в обличчі смуток» [51, с. 14–15]. Це від неможливості мати поруч себе коханого вона стала «подібною до плодів Мертвого Моря», під «гарним забарвленням... яких мандрівник бачить нектар, а знаходить – попіл» [51, с. 16]. (Цікаво, що Мальчевський називає джерелом цього моторошного образу твори Байрона і Мура [2, с. 8, пр. 62]; самі ж англійські поети запозичили опис околиць Мертвого моря Йосифа Флавія: «До нього прилягає земля Содому, колись родюча і багата містами, нині ж – суцільно випалена пустиня. Розповідають, що земля ця була спалена блискавкою у покарання за безчестя її мешканців; і справді, ще і сьогодні тут можна бачити сліди небесного вогню і обриси п'яти міст, і попіл досі відтворює контури плодів, за кольором схожих на їстівні, які, однак, в руках перетворюються на прах і золу» [63, с. 287].) Це від того, що кохання Марії, «тільки розпустившись із бруньки і ставши прекрасною квіткою», було брутально розтоптане одним з найвищих достойників Речі Посполитої, вона шукає розради у релігії і містиці – і знаходить її, читаючи «книгу Буття» (тобто Біблію): «... молода жінка над книгою Буття, // Як стривожена голубка, під брами прозріння // Піднесла дух віри; і тремтячими крилами // Шукала свого гнізда далеко від землі» [51, с. 16]. Коли ж, слід думати, до неї дійшла чутка, що воевода «шукає способів» розриву її шлюб у Римі, то тільки смерть здалась їй бажаним виходом з цієї ситуації: «Як було б добре не мішатись у мирському хаосі, // А зникнути – навіки зникнути в обіймах Смерті!» [51, с. 17]. Зрозуміло, що великий поет і тут не зміг відійти від життєвої правди: прагнення героїні у загробний світ – це не індивідуальна потреба «поляка і католика» втекти від зруйнованого життя, за словами Е. Дюркгейма, у «бозна-яке неокреслене почуття більшою чи меншою мірою містичного потойбіччя» [64, с. 483], а лише божевільна надія на возз'єднання сім'ї у засвітті, оскільки після смерті, «в солодких, чистих країнах», переконана Марія, «наші тіні» (тобто її і Вацлава) «з'єднуються навіки» [2, с. 11]. Ось у цей момент «ренесансної амбівалентності», зафіксований Рафаелем в образі св. Цецилії, і відзначений Ф. Лістом як «чарівно прекрасне вираження всього найшляхетнішого і найідеальнішого, чим володіє людська форма, як чудо грації, чистоти», і представлена Марія, що втратила всяку надію на «щастя земне» і «піднесла вгору очі», набуваючи сподівання на «щастя небесне». Однак, все це «чарівно прекрасне вираження земної і небесної гармонії» вщент лускає, досить молодій жінці почути про скорий приїзд її чоловіка: «музика небесних сфер» замовкає в душі героїні і вона знову стає звичайною, закоханою без тям молодого жінкою, що ось-ось зустріне з коханим, якого вже і не сподівалась побачити. Коли ж вони нарешті зустрілись, то на запитання молодого графа, чи вона його ще кохає, Марія відповідає так: «Чи Марія тебе кохає? Мій дорогий, мій милий, // Більше, ніж можна кохати, і ніж в моїх силах... // Так мені легко, так мені солодко, так мені нічого не треба, // Ніби у твоїх обіймах я злетіла на небо...» [2, с. 17].

Як бачимо, жодної реальної загрози для Воеводи Марія сама по собі не становила: втративши надію на щастя у сімейному житті, вона знайшла розраду у релігії, занурившись у «бозна-яке неокреслене почуття більшою чи меншою мірою містичного потойбіччя», і хоча здоров'я і врода ще

не покинули її, автор дає зрозуміти, що від початку процесу згасання вона вже недалеко. Тоді, можливо, Воевода побоюється, що за честь Марії заступляться її батько і чоловік? Справді, Мечник погрожував [2, с. 12], що коли Воеводі у Римі вдасться одержати дозвіл на розлучення сина, то це «розв'яже йому руки» і якась «бадьора молодь» тоді «висунеться», а тоді вже він «поспішить за нею»; і хоч у них буде «менша чисельність», однак, вони «покличуть на допомогу Бога» і, зрештою, в кінці «тієї там уособиці (waśni)» відізвуться якісь дзвони (на думку коментатора, «алярмові» або «погребальні» [2, с. 12, пр. 94]). Взагалі-то дослідники високо оцінюють образ Мечника, наприклад: «Він представляє собою одне з тих великих пластичних узагальнень, з яких променіє цілий смисл епохи і історичної верстви, її душа і колорит, її ідеал і її реальність одночасно. Шляхтичем XVII ст. Мечник є справді в кожному своєму внутрішньому і зовнішньому поруху, і у змісті свого буття, і у формі... Морально Мальчевський дає Мечнику все, що на той час Польща могла дати найкращого. Роблячи його типом епохи і верстви, він робить його одночасно її ідеалом» [1, с. 53–54]. Натомість сам Мальчевський, справді із симпатією змальовуючи старого шляхтича, тим не менше, реально оцінює його місце в подіях і його можливості, порівнюючи із «пожовтілою паростю, що зіпсованим годувала соком свого дубу старість» [2, с. 10].

Ще грізніше виглядають погрози Вацлава: якби його батько не пішов йому назустріч, то він тоді б: «Завдав святим предметам лютих ударів. // Бо з паном Воеводою не належить жартувати, // І одного разу витягши меча, його вже не слід ховати: // Тоді батьківський замок задимів би широко, // І не один кривавий обливався б кров'ю; // Тоді в серці осів би той дим і їх Тіні // Але до Марії дістався б я через кров і полум'я!» [2, с. 17]. Якщо навіть припустити, що наміри Мечника і молодого графа були серйозні (хоча навряд чи «малий король на Русі» насправді б побоювався власного сина і простого шляхтича), то для авторського задуму вони несуттєві: пам'ятаємо, що в кінці поеми Вацлав сів на коня, «таємничий отрок» вмотивувався позад нього і вони кудись поїхали, а Мечник мирно помер біля могили дочки. Боротьба з магнатом-самодуром, повстання проти нього і йому подібних тут, без сумніву, припускається, є, можливо, навіть жаданими, але розвивати цю тему Мальчевський не став, обмежившись туманними натяками. Отже, Марія і її трагічна загибель справді є центром всього «смыслового всесвіту» твору, натомість пекельна ненависть до неї Воеводи – один з ключів до розуміння істинного значення її образу.

Вже саме ім'я героїні повинно вводити читача у коло сакральних для «католика і поляка» понять і образів, в центрі яких «Найсвятіша діва Марія, королева Польщі» [пор.: 57]. Як вже було показано, набожність або навіть містицизм жінки є способом подолання вкрай несприятливого для неї збігу життєвих обставин і у випадку щасливого їх розв'язання вона знову повернулася би до «земних радощів», кохаючи і будучи коханою. Тим не менше, друга частина «польської титулатури» Богоматері – «королева Польщі» – допомагає зрозуміти, що Марія, в якій ще А. Міцкевич побачив «істинний ідеал Польщі» [73, с. 51], разом з тим, є уособленням «старої Речі Посполитої», що гинула на очах у автора «Повісті української». Йому, спорідненому з королівським родом і перейнятому «ідеалами старопольського благородства», пристрасному патріоту, який юнаком відправився на війну, щоб «визволити вітчизну з неволі», спостерігати цей процес було болісно, тим більше, що спочатку він не міг зрозуміти його причини. Армія Герцогства Варшавського у 1812 р. нараховувала понад 100 тис. чол., і це були «найкращі сини вітчизни», про ентузіазм яких А. Міцкевич писав так: «О Весно! Хто тебе зустрів об тій порі, // У краї нашому, – довіку не забуде! // Якою радістю тоді раділи люди, // Якими хвилями пишалися лани // У вікомний вік врожаю і війни! // О дивне марево! Народжений в неволі, // В неволі виріс я, – і другої ніколи // Такої пишної не зустрічав весни!..» [53, с. 670, 673]. Немає сумніву, що поразка і, за словами Л. Семенського, «перехід від цих грандіозних ілюзій до параду на саському плацу перед ворогом» справді «зламали крила» А. Мальчевському. Спочатку, як вже про це йшла мова, він знайшов пояснення в тому, що над Річчю Посполитою тяжіє якесь «фаталістичне прокляття»: «несчастя Польщі» виявилось сильнішим, ніж «щастя Наполеона», яке «розвіялось, оскільки йшлося про Польщу». Тільки пізніше, після ґрунтовного ознайомлення з європейською культурою, сприйняття філософії романтизму, теорії і практики магнетизму, наслідком чого стала глибока трансформація своїх уявлень про минуле і сучасне, цей безособовий фатум («прокляття Польщі») набув тілесності і конкретних рис польських магнатів, що, уклавши Тарговицьку конфедерацію, зрадили Річ Посполиту [пор.: 66]. Те, що батько поета – Ян Мальчевський був активним учасником цієї конфедерації, присягнув Катерині II і одержав звання «генерал-майора російських військ», надало концепції Мальчевського особистісного виміру. Натомість провідна роль у «конфедерації зрадників» воеводи руського С.Щ. Потоцького прямо виводила, як писав А. Брюкнер, на «юнацьку пригоду» Щенсного і Гертруди, «пригоду комічну», якби вона «випадково не закінчилась так архітрагічно» [3, с. 76]. Художньо-ідейне переосмислення сюжету і образності цієї «комічної пригоди» і дало основу для геніальної «Марії».

Тепер, власне, стає зрозумілим весь безмір ненависті Воеводи до Марії, оскільки йдеться не про земних людей, а про Річ Посполиту, що самим своїм існуванням перешкоджає здійсненню

політичних планів магната і його соратників. Поки існує «Марія» (тобто Польща), доти реальна можливість розриву його сина і спадкоємця – «Вацлава» (тобто нового покоління магнатів) з ідеологією аристократичного середовища, егоїстичні інтереси якого стали несумісними з існуванням батьківщини. «Одружившись» з «Марією», «Вацлав» міг стати тим, ким повинен бути магнат – захисником «Спільної Справи» (буквальне значення поняття «Річ Посполита»), високе суспільне становище і величезне багатство якого означають лише палку любов до батьківщини і відчуття загостреної за неї відповідальності, і більші, ніж у інших громадян, можливості її захистити. Допустити цього «колективний Воевода», зрозуміло, не міг, тому задумав складний план «вбивства Марії» (уклав Тарговицьку конфедерацію) і, за окресленням А. Брюкнера, «із сатанинською зрадою (zdradą szatańską), чужою польській натурі, план виконав» [3, с. 76]. На цьому моменті слід зупинитись детальніше.

«Комічна пригода» Гертруди і Щенсного містить одну дуже промовисту деталь: процесія переряджених, що викрала жінку, «уважала російських козаків, які шукали конфедератів» [47, с. 135, прим.]. Здавалось би, що такий збіг обставин «крестинопольської трагедії» з реаліями поділів Речі Посполитої дає Мальчевському вдячний матеріал для осмислення причин загибелі батьківщини, однак, в тексті поеми ми не знайдемо навіть натяку про роль Росії у долі Польщі. Відкидати цензурні міркування, очевидно, не слід: наприклад, цензор усунув слово «священники» (księża) [2, с. 21, прим. 188], вжитому не у зовсім благочестивому контексті, і у першому виданні «Повісті української» воно замінено крапками [Див.: 20, с. 36]. Тим не менше, ідейний зміст поеми ясно вказує на те, що для поета зовнішньополітичний фактор не грає провідної ролі: жодні «вівісектори» не прийшли б «ділити тіло» Речі Посполитої, якби вона залишалась живою, тому вся суть справи у тому, що Польща була «позбавлена життя» своїми ж власними громадянами, причому саме тими, хто за своїм становищем у суспільній ієрархії, своїми величезними політичними і економічними можливостями були найбільше зобов'язані захищати її. Будучи романтиком «найвищої проби», Мальчевський не міг прийняти банального матеріалістичного пояснення політичної позиції магнатів як наслідку «класових інтересів», «егоїзму», «жадібності» тощо, тому знайшов відповідь у моральній сфері: вища верства Речі Посполитої стала «чужою польській натурі», а таке для нього, як шляхтича «королівської крові» і прибічника «старопольського благородства», раціонально пояснити неможливо. З цієї причини «колективний Воевода», зрозумівши, що законним шляхом проблеми не вирішити, наважується на «сатанинську зраду»: шукати у «чорному подиху темряви ночі руку кривавої, згубної дружби». Він добивається свого, але найстрашнішою для «католика і поляка» ціною позбавлення «людського ества» (тобто зречення етосу польського шляхтича) і втрати надії на «життя вічне». Магнат, який свідомо пішов на умертвіння Речі Посполитої, стає «ящером» і «привидом», тобто демоном – істотою, що належить пеклу.

Таким чином, А. Мальчевський не прив'язує дію твору до певного часу і навіть виміру: представлена ним Річ Посполита завдяки «магнетичному досвіду» і обізнаності поета у «світі духів» постає в історико-містичній перспективі, де минуле і сучасне, мертве і живе, реальне і потойбічне, конкретне і метафоричне, людське і демонічне не те що існують поруч, а переплетені між собою, утворюючи синтетичний образ Польщі такої ємності і глибини, які дозволяють побачити те, що приховане від раціональних методів пізнання. Гордовитий «колективний Воевода» (тобто панівна верства Речі Посполитої), за словами А. Брюкнера, «неситий щодо нових почестей і родовитих зв'язків» [3, с. 76], щоб зберегти владу над «колективним Вацлавом» (тобто і надалі панувати), продає «безсмертну душу» (зрікається своєї польсько-шляхетської ідентифікації) і позбавляє життя «Марію» (тобто Річ Посполиту).

Найбільш незрозумілим і страшним для А. Мальчевського стало те, що ніхто не зміг перешкодити здійсненню злочину – у причинах цього і намагається розібратись його ліричний герой. Оглядаючись навколо, він бачить «широкі, порожні і тихі поля», на яких «тільки вітер шумить, сумно згинаючи колоски», від чого «стукіт копит чути довго і далеко» [48, с. 4]. Погляд, куди б його не звернути, «ні поруху не спіткає, ні відпочинку не знайде», тільки інколи «з криком пролетить ворона і її тінь», а з бур'яну «подасть голос польовий цвіркун», а потім знову «глухо, тільки в повітрі якась невизначеність (rozterka)» [2, с. 7]. Причина цієї «пустки і тиші» у тому, що «зникли рицарі» і на «українських полях» вже давно не чути «гомоніння веселої шляхти» [48, с. 4], від якої «не залишилось нічого, крім могил» [2, с. 20]. Якщо, «згорнувши крила, зануритись у землю», там, у могилах, можна знайти «стару зброю, що заіржавлена лежить», і кістки «польського рицарства і шляхти» [2, с. 7], тобто тих, для кого Річ Посполита, за словами М.В. Лескінен, займала центральне місце у їх ставленні до «чужих», у їх історичних поглядах і політичних уподобаннях [67, с. 76]. Полеглі рицарі «сплять на зів'ялих вінках старої слави» [48, с. 4] і в цілій країні спогади про героїчне минуле «не сплинуть лагідно на жодний пам'ятник батьків» [2, с. 7]. «Серцю» ліричного героя поеми не «їх вистачає» і «бере за ними такий жаль», що він радить своїм однодумцям «на ці поля не ходити» [2, с. 20], тому що «тягар туги» за часами могутності батьківщини стане нестерпним.

Чи все настільки безвихідно і смерть Марії означає остаточне зникнення Речі Посполитої? Зовсім ні – не дивлячись на весь жах історичної ситуації, в якій опинилась Польща, автор вірить у її відродження і серед мороку безнадії знаходить проблески надії. Як не дивно, але союз Воеводи з інфернальними силами, що відкрив брами у потойбічний світ, не тільки випускає звідти «демонів нищення», але і пробуджує «славних предків»: спочатку з могил «рицарів і шляхти» ледь чути «тихі стогони і зітхання», але вони стають все голоснішими і, сподівається Мальчевський, скоро залунає «дика музика із ще більш дикими до неї словами, що зберегли для нащадків дух давньої Польщі» [48, с. 4]. У могилах ці «нащадки» знайдуть не тільки «іржаву зброю, кістки і хробаків», але і «повне зерно в родючому попелі» [2, с. 7, прим. 56], з якого відродиться Польща. Ознаки і свідчення цього автор бачить дуже добре і наочно представляє читачеві із властивим його талантові блиском.

В першу чергу, залишились ще «сиві шляхтичі», такі релікти «старої Польщі» як батько Марії – Мечник, що чесно служили вітчизні, «ім'я якої серед битви і ради, // І спірного вибору (spornego wyboгу), і гучної бесіди, // Чистим горіло вогнем – а серце, як весною // До сонця птах, до нього (тобто до імені вітчизни – О.Ш.) радісно стрибало» [48, с. 10]. Був час, коли його «чорний жупан», зараз такий «сумний в сусідстві сивого волосся», «носив і світлі барви» [2, с. 8], його шабля миготіла «не тільки порожнім блиском», але «святим образом» [2, с. 11] перед очима будь-якого противника, натомість «шапка і вуса» були «страшидлом для ворогів Польщі» [2, с. 41]. Свідectва цього А. Мальчевський знаходив навіть під час свого перебування за кордоном. Так, на турецькій шаблі, що належала якомусь англійцеві, який прибав її у Італії, вздовж леза був нанесений надпис з Корану, але біля руків'я знаходився візерунок Божої Матері з польським надписом готичними літерами. «Шкода лише, – зазначає поет, – що надпис не містив ні року, ні імені того, хто її здобув» [2, с. 11, пр. 84 (примітка А. Мальчевського)]. Тут найважливіше те, що поет намагається переконати читача, що військова сила і бойовий дух Речі Посполитої не залишились у славному минулому, а продовжує існувати в сучасності, для чого розгортає епізод з підготовкою і відбиттям татарського набігу.

Коли Воевода облудно «помирився» з сином і оголосив про це в своєму замку, всіх його мешканців охопила радість і піднесення: численні придворні і слуги, «грона пажів», «рицарі домового знаку» (тобто приватне військо магната) відчували, наче «повернулись давні звичаї», навіть «портрети предків, зібрані у довгому шереху на стіні», здавалось «іскряться мертвими очима і сміються, і ворухать вусами» [2, с. 4]. Натомість вранці Воевода з «вузького вікна свого покою» спостерігає свої «численні загони з розгорнутими знаменами», які він відправляє у похід, і слухає «звуки сурми і військовий гамір»: «бадьоро фиркають коні, брязкають в руху обладунки і зброю», «шумлять крила гусарів, хочуть летіти у бій», «мужніх шляхтичів вірні пахолки як тіні йдуть за ними». Здається, що військо стало центром Всесвіту, тому що «для нього вранішнє сонце в рожевій постелі блиском золотих кіс виднокрай веселить, і підносячи своє сліпуче чоло, найпершим поглядом в сяючій сталі із здивуванням помічає свої принади»; для нього «запашний вітерець своїм свіжим подихом дмухає на волосся дівць і пера рицарів»; для нього «гомонять малі пташенята живою солодкою нотою, що з вологих россою дзьобиків виринає почуття». Цілком відповідає війську і його командир – молодий граф Вацлав, «у сто разів миліший, ніж рожеві ранком краєвиди природи». І це не тільки зовнішній блиск: Мальчевський підкреслює, що в очах цих воїнів «світилась Перемога», а в серцях «квітнули вірність і мужність» [2, с. 6].

Коли загони воеводи на чолі з Вацлавом завітали до Мечника, останній «зібрав своїх» і приєднався до походу, причому в поемі наголошується, що зробив це він не за наказом, а з морально-патріотичного міркування: захист рубежів вітчизни – це «твердий обов'язок рицаря» [2, с. 15]. Подальші події наочно демонструють, що шляхтичі сумлінно виконують свої обов'язки і клич «Перемогти або загинути!» [2, с. 30] не був для них порожнім звуком, а прямою вказівкою до дії. І це зрозуміло, оскільки «польське рицарство», як переконаний А. Мальчевський, захищало свою землю і своїх селян, ставлення до яких у суворих воїнів глибоко емоційне. Про свідчить епізод, коли польські ескадрони проїжджали через пограбоване і сплюндроване татарами село. Вже здалеку видно і чутно наслідки набігу кочовиків: «Клуби диму разом з іскрами піднімаються, // В'ються величезне стовпи, загинаючись вгорі, // Й тяжкими — чорними — закривавленими — розходяться хмарами... // ...У прилеглій низині // Плач, стогони, крики розпачу в хатах, критих соломною...». При виді «зляканих селян», що «беззахисні, в крові і сльозах тонули», навіть у бувалих воїнів «серце наче обручем стиснуло», а з «грудей, закутих у сталь, вирвалось зітхання» [2, с. 29–30]. Вони навіть благають «пухляве дитя» і його «укліну матінку» бути «здоровими і спокійними» і не боятись «брязкоти зброї» і «довгих списів», бо їх сльози «гасять запал воїнів». Хлопчиків ж шляхтичі побажали, щоб «вигляд воїнів викликав у нього усміх», тоді, можливо, він сам «колись стане солдатом і загине на війні» [2, с. 19].

Щоб наздогнати нападників, воїнам Вацлава і Мечника довелось «зійти з битої дороги, все далі і далі заглибившись в цілинні землі». Це справжнє «дике поле»: «...Де вітер зерна засіває, Час плоди перевертає, // Не збирає врожаю Жадібність, не горбатиться Праця – // Самітні – тихі –

лагідні – цнотливі їх (тобто цілинних земель – О.Ш.) принади // Квітнуть в таємниці, не зіпсовані людською рукою...» [2, с. 26]. Дана обставина дуже важлива, оскільки свідчить про те, що в поемі Річ Посполита мислиться, за окресленням А. Брюкнера, «аванпостом християнства» [3, с. 76], а татари – це не просто вороги, а «чужі», частка «варварської стихії» [пор. 2, с. 33], «хаосу», що загрожує знищенням «цивілізації». «Татарські ескадрони» налетіли на Польщу «наче сарана» [2, с. 26], зі своїми «місяцями, бунчуками з кінськими хвостами, вивернутими хутрами, величезними луками, смаглявою шкірою, вусами обвислими і чорними як круки, насупленими рисами, примруженими очима, в... яких дикість тварин з людською єднається...» [2, с. 32]. Як звірі вони залишають «слідів покручені безумства» (*śladów kręcone obłądy*), прокладаючи у густих трав'яних заростях оманливі стежки [2, с. 26] (ці відомості А. Мальчевський почерпнув з «Цікавого опису України Польської...» Г. де Боплана, уміщеного в «Зібранні історичних пам'яток давньої Польщі» Ю. Нємцевича [28, с. 373–374]).

Перед боєм Мечник звертається до війська з такими словами: «Панове шляхта! Місцеві! Браття шерегові! // Знаю, що напасти на ворогів ви готові наче блискавка; // А хто б мав злякатись татарського танцю, // Чи пощадити життя суворого поганина, // Нехай зараз же додому від'їде на шкaпі, // Щоб потім я йому палашем не замалював очей! // В Богу наша віра у перемогу – впевненість у шаблі – і голови татар позлітають...» [2, с. 25]. Це не порожня риторика: «затяті рицарі: шляхетська молодь, панцерні і гусари, – а за ними козаки», «з вірою у зброю», «подібно водоспаду» з шумом «впали на голови татар» [2, с. 19]. Вся звірина хитрість «кочовиків з примруженими очима» виявилась даремною: шляхетське військо на чолі із «сивоволосим» Мечником, що «шлях собі торує смертю і страхом» [2, с. 32], і його зятя Вацлава – «всевладного пана серед степів простору» [2, с. 27], зуміло показати, «як це поляк рубає» [2, с. 26] і «побити варварів», принісши «спокій на Україну, принаймні на довший час» [2, с. 34].

Ціна такого діяння величезна: «по сплюндрованій землі течуть крові потоки», лежать на ній «польські, козацькі і татарські трупи» [2, с. 33]. Найбільш страшним у всьому цьому є те, що цей військовий хист шляхти, героїзм і самопожертва цинічно використані Воєводою для здійснення своєї злочинної мети – вбивства невістки. Разом з тим, А. Мальчевський дивиться на ситуацію із властивої собі історико-містичної позиції: звертаючись до свого сучасника, патріота Речі Посполитої, в якому «прокинулась потреба посвятити життя за край свій, за своїх земляків», він стверджує, що полягти за батьківщину — найвища честь: хоч «трупи полеглих вже свердлить хробак», «вусаті обличчя взаємно віншують одні одних із смертю» [2, с. 33], тому що це — найбільш жадана для них смерть на полі бою за слушну справу.

Власне в цьому і полягає надія для вбитої «колективним воєводою» Марії-Польщі: з «политою кров'ю ворога землі буйно розквітне сміливість» і, «поцілувавши рани» полеглих [2, с. 33], молоде покоління поляків відкине «тремтіння страху» за своє життя і мужньо кине́ться у бій за батьківщину. Тільки тепер ворогом є не татари, а магнати, і щоб зрозуміти це, необхідно «розвіяти туман», напущений Воєводою, перестати жити ілюзіями і повернути полякам «здоровий глузд», тобто побачити реальний стан речей, усвідомити, хто винен у краху держави. А от із цим у Мечника і Вацлава труднощі: старий шляхтич, сподіваючись на «бадьору молодь», що «висунеться», погрожує «поспішити за нею» [2, с. 12], тобто залишається в рамках традиційної для Речі Посполитої міжусобної боротьби дрібної шляхти з великою; натомість молодий граф, обіцяючи спалити батьківський замок і «пустити кров не одному кривому» [2, с. 17] теж не виходить за межі внутрішніх родових звад. З цієї причини А. Мальчевський увів до поеми дійову особу, прямо не зв'язану з головною сюжетною лінією – «таємничого отрока» (*«nieznanego młodego pacholęcia»*), який, побувавши у «прекрасних, спокійних сонячних країнах», де «вільно дихається і думається», «глибоко зрозумів стародавні істини» [2, с. 20–21], а отже, може дивитись на події якби «ззовні», з точки зору європейськи освіченої людини, що звільнилась і від сеймикових пристрастей, і від родової пихи. І хоча з цієї причини він став всім «чужий на батьківщині», тим не менше, беззавітно любить «тужливі і одноманітні поля України» [2, с. 2], її «рівнини, степові квіти і могили». Цей безумовний патріотизм і, одночасно, незалежність від стереотипів традиційного шляхетського світосприйняття дають «таємничому отроку» здатність розкрити очі родакам на істинні причини загибелі Марії-Польщі і напоумити їх на подальші дії. Недарма саме цей побічний персонаж розповів Вацлаву, що сталося з його дружиною, і коли молодий граф скочив на коня, саме «таємничий отрок» всівся за ним, «обійнявши рицаря», і вони «чвалом полетіли» [51, с. 75, 80–81]. Якщо погодитись із вже наведеною думкою Ю. Уейського, що «таємничий отрок» – це «об'єктивація духовного стану» А. Мальчевського [10, с. XXXIII–XXXIV], то не залишиться сумніву у символіці образу Вацлава на коні з отроком за спиною: молоде покоління політичної еліти *Polski porozbiorowej* (Польщі після поділів), консультоване європейськи освіченими інтелектуалами, нейтралізує або «перевиховує» магнатів, що дозволить консолідувати суспільство в боротьбі за відродження державності Речі Посполитої. Немає сумніву, що в середині 1820-х рр., коли створена та

опублікована поема, її послання просто не могло бути сприйняте: знадобилось два кривавих самовбивчих повстання і майже століття наполегливої праці «таємничих отроків», щоб ідеї Мальчевського нарешті знайшли своє втілення. Дуже точно цей процес описав А. Асник у вірші «Тіням Мальчевського» (1855–1857 рр.): «Чи ти чуєш, Антоні, з-під темної могили, // Який розголос твоя «Марія» вчинила на світі? // Як лютні твоєї струни в серцях задзвонили, // З якою повагою ми на твій саван кладемо квіти... // Чи чуєш ти, як гордиться тобою Україна? // Чоло великих своїх пророків твоїми вінчає слідами, // І як сміливо до битви закликає литвина, // І як сміливо тримає оборону разом з «Конрадом» і «Дзядами»?...» [76, с. 152].

Спираючись на все сказане, можна зробити наступний підсумок. Походячи з аристократичного роду, всіма своїми коренями зв'язаного з блискучими сторінками історії Речі Посполитої, А. Мальчевський, разом з тим, був сином Яна Мальчевського – учасника Тарговицької конфедерації, яка прийняла рішення погодитись із поділом Польщі, за що одержав еполети генерала російської армії і значну матеріальну винагороду. Однак, життєві обставини, виховання, освіта і, зрештою, особистий вибір поета привели до того, що він став у світоглядну і навіть політичну опозицію до батька і його соратників – тієї частини магнатів і вищих посадовців Речі Посполитої, які, з точки зору патріота, зрадили батьківщину, іншими словами – «вбили» її. Як тільки з приходом Наполеона спалахнула надія на «воскресіння» Польщі, Мальчевський серед 100 тис. «найкращих синів вітчизни» вступив до складу війська Герцогства Варшавського, готовий пожертвувати своїм життям. Цілком зрозуміло, що поразка французького імператора стала тяжким ударом для поета, можна сказати, «зламала йому крила». Спочатку в нього виникло враження, що над Річчю Посполитою тяжіє певне «фаталістичне прокляття» і тільки пізніше, після ґрунтовного ознайомлення з європейською культурою, сприйняття філософії романтизму, теорії і практики магнетизму дозволити Мальчевському глибоко переосмислити свої уявлення про минуле і сучасне, так що цей безособовий фатум «прокляття Польщі» набув тілесності і конкретних рис магнатів, які, уклавши Тарговицьку конфедерацію, зрадили Річ Посполиту. Те, що батько поета був серед «вбивців батьківщини», надало концепції його сина особистісного виміру і заангажованості. Натомість провідна роль у «конфедерації зрадників» воєводи руського С.Щ. Потоцького прямо виводила на «крестинопільську трагедію», що дала основу для геніальної поеми «Марія. Повість українська». Шляхтянка з неаристократичного роду Гертруда Коморовська покохала і вийшла заміж за Щенсного – сина воєводи київського і волинського, «крестинопольського королька» Франциска Салезія Потоцького. Для цього останнього – тоді наймогутнішого магната держави – мезальянс сина був недопустимим і він наказав викрасти і вбити невістку (все це відбулось у кінці 1770 – на початку 1771 рр.). Під пером А. Мальчевського ця нехитра оповідь про загибель звичайної жінки трансформується у величну трагедію загибелі Речі Посполитої, а ситуації і дійові особи, крім свого безпосереднього значення, набувають ще і глибокого символіко-алегоричного змісту. На цьому глибинному рівні не тільки розкриваються істинні причини загибелі Польщі, але і міститься послання до народу, яке дає підстави для віри у її майбутнє відродження.

Список використаних джерел

1. Ujejski J. Komentarz // Malczewski A. Maria. Powieść ukraińska / A. Malczewski / Wyd. i red. Józef Ujejski. – Kraków: Druk W.L. Anczyca i Spółki w Krakowie, nakł. Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1925. – 62 s. – Режим доступу: <http://wolnelektury.pl/media/book/pdf/maria-powieśc-ukrainska.pdf> – S. 42–61.
2. Malczewski A. Maria. Powieść ukraińska / A. Malczewski / Wyd. i red. Józef Ujejski. – Kraków: Dr. Wł. Anczyca i Spółki, nakł. Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1925. – 62 s. – Режим доступу: <http://wolnelektury.pl/media/book/pdf/maria-powieśc-ukrainska.pdf/>
3. Brückner A. Dzieje literatury polskiej w zarysie / A. Brückner. – Warszawa: Nakład Geberthnera i Wolffa, Kraków – G. Geberthner i spółka, 1908. – T.2. – 499 s.
4. Nicpoń H. Podkarpacie i Bieszczady – wielka historia i literatura, czyli raj dla literatów // H. Nicpoń – Режим доступу: <http://www.henryknicpon.pl/kultura/203-podkarpacie-i-bieszczady-wielka-historia-i-literatura-czyli-raj-dla-literatow>.
5. Dowgiałło-Zawisza I. Komorowscy herbu Korczak / I. Dowgiałło-Zawisza // Wiadomości polskie. Pismo Krasnodarskiej Organizacji Regionalnej. – Krasnodar: Polskie Centrum Narodowo-Kulturalne «Jedność». – 2010. – № 4(29). – S. 8–9. – Режим доступу: http://www.pbc.uw.edu.pl/395/1/Wiad_Pol_29.pdf.
6. Chmielowski P. Historia literatury polskiej / Piotr Chmielowski / Przedm. B. Chlebowski. – Warszawa: Druk. «Biblioteki dzieł wyborowych», 1899. – T.3. – 234 s.
7. Bażenowa S.J. Przedstawiciel «Ukraińskiej Szkoły» w literaturze polskiej A. Malczewski i Wołyń / S.J. Bażenowa // Mozaika Berdyczowska: Polski informator Żytomierza i Berdyczowa. Charytatywne kulturalno-oświatowe pismo. Dwumiesięcznik. – 2012. – № 3(104). – Режим доступу: <http://mozberd.com.ua/?page=article&article=124>.
8. «Maria» i Antoni Malczewski. Kompendium źródłowe / Halina Gacowa / Oprac. Halina Gacowa, przedm. J. Maciejewski / J. Maciejewski. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, w-wo PAN, 1974. – 416 s.
9. Oleksowicz B. Antoni Malczewski / B. Oleksowicz // Wirtualna biblioteka literatury polskiej – Режим доступу: <http://literat.ug.edu.pl/autors/malcz.htm>.
10. Ujejski J. Wstęp // Malczewski A. Maria. Powieść ukraińska / A. Malczewski / Wyd. i red. Józef Ujejski. – Wyd. 2-e, przejr. – Kraków: Druk W.L. Anczyca i Spółki w Krakowie, nakł. Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1925. – S. I–LIV (Biblioteka Narodowa. – Serja I. – №46).
11. Syga T. O «Marii Malczewskiego» / T. Syga // Stolica: warszawski tygodnik ilustrowany. – R. 29. – 1974. – № 32(11. VIII). – S.

13. 12. Mosbach A. Wspomnienie o Antonim Malczewskim / A. Mosbach // Malczewski A. Marja. Powieść ukraińska / Antoni Malczewski. – Wrocław: Nakł. Z. Schlettera, 1855. – 68 s. – S. III–VI. 13. Korbut G. Literatura polska od początków do wojny światowej / G. Korbut. – Wyd. 2-e, powiększone. – T.3: od roku 1820 do roku 1863. – Warszawa: Skład Główny w kasie im. Mianowskiego, pałac Staszica, 1930. – 607 s. 14. Шама О. І. Поема польського поета Вікентія Пола «Мохорт» і її значення у формуванні поняття «Креси» / О. Шама // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. І.С. Зуляка. – Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип.1. – Ч. 2. – С. 173–180. 15. Сосновська Д. Віщування Вернигори / Д. Сосновська // Всесвіт. Журнал іноземної літератури. – 1994. – № 9. – С. 169–178. 16. Оконь В. Романтичний образ України в польському мистецтві XIX століття / В.Оконь // Всесвіт. Журнал іноземної літератури. – 1994. – № 9. – С. 160–168. 17. Gacowa H. Posłowie /H.Gacowa // Malczeski A. Marja. Powieść ukraińska / Antoni Malczeski. – Warszawa: Druk. N. Glücksberga, księgarza i typografa Królew. Uniwer., 1825. – 96 s. + 9 s. (posł.) [Reprodukcja pierwodruku. – Wrocław: Ossolineum, w-wo Zakł. Narodow. im. Ossolińskich, 1981.]. 18. Bielowski A. Żywot Antoniego Malczewskiego / A. Bielowski // Antoni Malczewski, jego żywot i pisma / Wyd. August Bielowski. – Lwów, Stanisławów i Tarnów: Nakł. Jana Malakowskiego, 1843. – 156 s. 19. Jankowski J. Nieromantyczni romantycy / J. Jankowski. – Wrocław: W-wo Toporzel, 1997. – Режим доступу: http://toporzel.republika.pl/teksty/romant.html#Spis_tr. 20. Malczeski A. Marja. Powieść ukraińska /A.Malczeski. – Warszawa: Druk. N. Glücksberga, księgarza i typografa Królew. Uniwer., 1825. – 96 s.+9 s. (posł.) [Reprodukcja pierwodruku. – Wrocław: Ossolineum, w-wo Zakł. Narodow. im. Ossolińskich, 1981]. 21. Костомаров Н. И. Мазепа / Н. Костомаров. – М.: Республика, 1992. – 335 с. 22. Lange A. Malczewski. Poemat dramatyczny / A. Lange / Lange A. Ostatni zbiór poezyi. – Cz.3: Malczewski i kilka erotyków / Red. i pszyp. A. Toma. – Warszawa: Wyd. J. Mortkowicz, druk. Nauk. Tow. Wydaw., 1931. – 139 s. 23. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod red. Sulimierskiego F., Chlebowskiego B., Walewskiego W. – Warszawa: Nakł. Walewskiego W., Druk «Wieku» Nowy-Świat № 59, 1880–1914. – T. 12. – 1892. – 960 s. 24. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod red. Sulimierskiego F., Chlebowskiego B., Walewskiego W. – Warszawa: Nakł. Walewskiego W., Druk «Wieku» Nowy-Świat №59, 1880–1914. – T.15, Cz. 1. – 1900. – 640 s. 25. Malczewski A. O, jak przykro... / A. Malczewski // Nowe Ateny. – Режим доступу: <http://amused.github.io/2013/11/malczewski-zapomnianywiersz.html>. 26. Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка / Г. Грабович. – К.: Основи, 1997. – 604 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/hrabo/hr07.htm>. 27. Сєніна Т. Антоній Мальчевський. Слідами основоположника «української школи» в польській літературі до його помешкання в Кременці (2009 р.) / Т. Сєніна. – Режим доступу: <http://mjsk.te.ua/ru/dyeyatelnost/35>. 28. [Beauplan]. Ciekawe opisanie Ukrainy Polskiej i rzeki Dniepru od Kijowa, aż do miejsca gdzie rzeka ta wrzuca się w morze / Przez P. Beauplan, Inżyniera w służbie Królów Polskich, Zygm. III. Władys. IV. Jana Kazimierza / Guillaume Le Vasseur de Beauplan // [Niemcewicz J.U.] Zbiór pamiątek historycznych o dawnej Polsce z rękopismów, tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych oraz z listami oryginalnymi królów i znakomitych ludzi w kraju naszym [...] / Julian Niemcewicz. – Warszawa: Druk. N. Glücksberga, księgarza i typografa Królew. Uniwersytetu, 1822. – T.3. – [496 s.]. – S. 336–404. 29. Баженова С. Е. Проблеми історії та культури України в історико-краєзнавчих і художніх творах представників «української школи» в польській літературі 1820–1890-х років: автореф. дис. докт. іст. наук 07.00.01 «Історія України» / С. Е. Баженова. – Чернівці: Чернівецький нац. унів. ім. Ю. Федьковича, 2009. – 35 с. 30. Гілевич І. Радехівщина / І. Гілевич // Львівська газета. – 25 квітня 2013. – Режим доступу: <http://www.gazeta.lviv.ua/article/10428>. 31. Ujejski J. Antoni Malczewski (poeta i poemat) / J. Ujejski. – Warszawa: Nakł. księgarni Trzaska Evert i Michalski, 1921. – 488 s. 32. Kordalska H. Romantyczne przecucie filmowości / H. Kordalska // Kino. – 1980. – № 173. – S. 22–24. – Режим доступу: <http://www.akademiapolskiegofilmu.pl/pl/historia-polskiego-filmu/artykuly/romantyczne-przecucie-filmowosci/145>. 33. Wójcicki K.Wł. Cmentarz Powązkowski pod Warszawą / K.Wł. Wójcicki / Ryc. A. Matuszkiewicza. – Warszawa: W druk. S. Orgelbranda, 1855. – T.1. – 261 s. 34. Antoni Malczewski, jego żywot i pisma / A. Malczewski / Wyd. August Bielowski. – Lwów, Stanisławów i Tarnów: Nakł. J. Malakowskiego, 1843. – 171 s. 35. Chrząszczewski A. Pamiętnik oficjalisty Potockich z Tulczyna /A.Chrząszczewski / Wyd., wstęp. i koment. Piechowski J. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakł. nar. im. Ossolińskich, w-wo PAN, 1976. – 239 s. 36. Kraszewski J.I. Starościna bełzka (Gertruda z hr. Komorowskich hr. Potocka). Opowiadanie historyczne (1770–1774) / J. I. Kraszewski – Warszawa: Nakł. i dr. S. Ordelbranda, księgarza i typografa, 1858. – T.1. – 255 s. 37. Kraszewski J.I. Starościna bełzka (Gertruda z hr. Komorowskich hr. Potocka). Opowiadanie historyczne (1770–1774) / J. I. Kraszewski – Warszawa: Nakł. i dr. S. Ordelbranda, księgarza i typografa, 1858. – T.2. – 316 s. 38. Kraszewski J.I. Starościna bełzka (Gertruda z hr. Komorowskich hr. Potocka). Opowiadanie historyczne (1770–1774) /J.I.Kraszewski // Kraszewski J.I. Wybór pism. Wydanie jubileuszowe. – Warszawa: Druk J. Ungra, 1879. – T.14. – 334 s. 39. Piechowski J. Wstęp / J. Piechowski // Chrząszczewski A. Pamiętnik oficjalisty Potockich z Tulczyna / Antoni Chrząszczewski / Wyd., wstęp. i koment. Piechowski J. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakł. nar. im. Ossolińskich, w-wo PAN, 1976. – S. 5–31. 40. Andrzejowski A. Ramoty starego Detiuka o Wołyniu / A. Andrzejowski / Wyd. i przedm. Fr. Rawita Gawroński. – Wilno: Księg. stowarz. nauczycielstwa polskiego, 1921. – T.1. – 269 s. 41. Siemieński L. Portrety literackie / L. Siemieński. – Poznań: Nakł. J.K. Żupańskiego, 1875. – T.4. – 393 s. 42. Ruszczyńska M. Ziewonia: romantyczna grupa literacka / M. Ruszczyńska. – Zielona Góra: Wydawn. Uniw. Zielonogórskiego, 2002. – 223 s. 43. Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. С. А. Токарев. – М.: НИ «Большая Российская энциклопедия», 1998. – Т.1. – 672 с. 44. Niedzielski G. Dziewanna – pani lasów i gajów / G.Niedzielski. – Режим доступу:

<http://www.bogowiepolscy.net/gfx/file/Dziewanna-Diana-Artemida.pdf>. 45. Гельмольд. Славянская хроника / Гельмольд / Пер. с лат. Л.В. Разумовской; Отв. ред. В.Д. Королук. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 300 с. [Памятники средневековой истории народов Центральной и Восточной Европы]. 46. Ziewonia. Rok drugi / Staraniem i nakładem W.I. / Wyd. powtórne, pomnożone. – Strasburg: W tłóczni G. Silbermanna, 1839. – 312 s. 47. Czernecki J. Mały król na Rusi i jego stolica Krystynopol. Z pamiętnika klasztorowego (1766–1787) i z innych źródeł zebr. i zest. Jan Czernecki / J. Czernecki. – Kraków: Księgarnia J. Czerneckiego, 1939. – 501 s. 48. Malczewski A. Marja. Powieść ukraińska / A.Malczewski. – Wrocław: Nakł. Z. Schlettera, 1855. – 68 s. 49. Оссовская М. Рыцарь и буржуа: Исследования по истории морали / М. Оссовская / Пер. с польск. / Общ. ред. А.А. Гусейнов; Вступ. ст. А. А. Гусейнова и К.А. Шварцман. – М.: Прогресс, 1987. – 528 с. 50. Goszczyński S. Zamek kaniowski / S. Goszczyński. – Kraków: Wyd-wo «Zielona Sowa», 2004. – 62 s. – Режим доступа: <http://wolnelektury.pl/media/book/pdf/zamek-kaniowski.pdf>. 51. Malczewski A. Maria. Powieść ukraińska / A.Malczewski / Wyd. i red. Józef Ujejski. – Wyd. 2-e, przejr. – Kraków: Druk W.L. Anczyca i Spółki w Krakowie, nakł. Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1925. – S. I–LIV [Biblioteka Narodowa. – Serja I. – №46]. 52. Goszczyński S. Zamek kaniowski // Pisma Seweryna Goszczyńskiego. – T.1. Zamek kaniowski. Poezyje liryczne / S. Goszczyński. – Lwów: Nakładem F. Pillera i Spółki, 1839. – S. 4–120. 53. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / Н. Дейвіс / Пер. з англ. П. Тарашук. – Київ: В-цтво «Основи», 2008. – 1080 с. 54. Linde M.S.B. Słownik języka polskiego / M. S. B. Linde: W 4 T. – Warszawa: «u Autora i Drukarni Xięży Piarów», 1814. – T.4. – 1080 s. 55. Linde M.S.B. Słownik języka polskiego / M.S.B. Linde: W 4 T. – Warszawa: «u Autora», 1808. – T.1, Cz.2. – 1322 s. 56. Pol W. Mohort. Rapsod rycerski z podania / Wincenty Pol // Pol W. Mohort / Wst. i ob. prof. dr. A. Łucki. – Wyd. 2-e, prz. – Kraków: Nakł. Krakowskiej sp. wyd., 1925. – 145 s. 57. Najświętsza Maryja Panna Królowa Polski. – Режим доступа: http://pl.wikipedia.org/wiki/Naj_%C5%9Bwi_%C4%99tsza_Maryja_Panna_Kr%C3%B3lowa_Polski. 58. Вазари Д. Жизнеописание наиболее знаменитых живописцев, ваятелей и зодчих / Д. Вазари / Пер. с итал. А.Г. Габричевского и А.И. Венедиктова. – М.: «Изд-во Альфа-Книга», 2008. – 1278 с. [Полное издание в одном томе]. 59. Гёте И.В. Из Итальянского путешествия / Пер. Н. Ман // Гёте Иоганн Вольфганг. Собр. соч.: В 10 Т. – Т.9: Воспоминания и встречи / Пер. с нем. / Под общ. ред. А.Аникста и Н. Вильмонта. Комментар. Н. Вильмонта. – М.: «Худож. лит.», 1980. – 495 с. 60. Майкапар А. О музыкальной эрудиции Рафаэля / Александр Майкапар. – Режим доступа: <http://www.maykapar.ru/articles/rafael.shtml>. 61. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения / Лосев Алексей Федорович. – М.: «Мысль», 1978. – 623 с. 62. Dzikobycie. – Режим доступа: <http://dzikobycie.blox.pl/2006/11/Maria-Malczewskiego.html>. 63. Иосиф Флавий. Иудейская война / Иосиф Флавий (Йосеф, сын Маттитяху) / Пер. с древнегреч. М. Финкельберг и А. Вдовиченко; под общ. ред. А. Ковельмана / Аркадий Ковельман. – Москва-Иерусалим: «Мосты культуры»-«Гешарим», 2008. – 522 с. 64. Дюркгайм Е. Самоубство: Соціол. дослідж. / Е. Дюркгайм / Пер. з фр. Л. Кононович / Кононович Леонід. – К.: Основи, 1998. – 519 с. 65. Król K., Nitowski J. Historia literatury polskiej. Epoka nowsza / K. Król, J. Nitowski. – Wyd. 4-e. – Kijów: Nakładem rady zjazdów polskich organizacji pomocy ofiarom wojny w Moskwie, 1916. – 211 s. 66. Targowica znaczy zdrada (27.04.2012). – Режим доступа: <http://www.polskieradio.pl/39/1240/Artykul/593200,Targowica-znaczy-zdrada>. 67. Лескинен М. В. Мифы и образы сарматизма. Истоки национальной идеологии Речи Посполитой / М. В. Лескинен. – М.: Институт славяноведения РАН, 2002. – 178 с. 68. Gliński M. Malczewski i «Maria» / M.Gliński // Culture.pl / Red. nacz. Weronika Kostyrko. – Режим доступа: <http://culture.pl/pl/artykul/malczewski-i-maria>. 69. Rąkowski G. Przewodnik po Ukrainie Zachodniej. Cz. I: Wołyń / G. Rąkowski. – Piastów: Oficyna Wydawnicza «Rewasz», 2005. – 464 s. – Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?id=BwWBBYDGNLsC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>. 70. W ślady Antoniego Malczewskiego / [Art. redakcyjny] // Taternik. Organ klubu wysokogórskiego. – R.44. – Warszawa, 1968. – №4 (201). – s. 171. 71. Юзеф Ігнацій Крашевський // Вікіпедія. Вільна енциклопедія. – Режим доступа: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AE%D0%B7%D0%B5%D1%84_%D0%86%D0%B3%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9_%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9. 72. Courtenay J.B. Rzut oka na mesmeryzm czyli Systemat wzajemnych wpływów i skutków, objaśniający teorię i prakrykę magnetyzmu zwierzęcego / J. B. de Courtenay. – Warszawa: Druk. S. Dąbrowskiego, 1820. – 86 s. 73. Mazanowski M. Charakterystyki literackie pisarzy polskich /M.Mazanowski. – Złoczów: Nakł. i druk. W. Zukerkandla, [1897]. – T. IV: Antoni Malczewski. – 72 s. 74. Nick. Nadzwyczajne skutki zwierzęcego magnetyzmu, doświadczone na osobie płci żeńskiej w Stuttgardzie / Lekarz Nick / Skróc. tłómacz. A. Rościszewskiego. – Warszawa: Druk. N. Glücksberga, 1818. – 131 s. 75. Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych / Red. S. Lam / Przedm. A. Brücknera / Stanisław Lam, Aleksander Brückner. – Warszawa: Nakł. księg. wyd-ej Trzaski, Everta i Michalskiego S.A., 1939. – 2445 s. 76. Asnyk A. (EL... Y). Pisma / Adam Asnyk / W ukł. i z objaśn. F. Hoesicka. – Warszawa: Nakł. ks. F. Hoesicka, 1916. – T.3. – 342 s. 77. Linde M.S.B. Słownik języka polskiego / Przez M. Samuela Bogumiła Linde: W 4 T. – Warszawa: «u Autora i Drukarni Xięży Piarów», 1814. – T.6. – 1080 s. 79. Єфремов С. О. Історія українського письменства / С. О. Єфремов / Худож. оформл. В.М. Штогрин. – К.: «Феміна», 1995. – 688 с. 80. Чижевський Д. І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д.І.Чижевський / Худож. оформл. В. М. Штогрин. – Тернопіль: МПП «Презент», за уч. ТОВ «Феміна», 1994. – 480 с. 81. Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка / Г. Грабович. – К.: Основи, 1997. – 604 с.

Александр Шама

ПОЭМА ПОЛЬСКОГО ПОЭТА АНТОНИ МАЛЬЧЕВСКОГО «МАРИЯ. ПОВЕСТЬ УКРАИНСКАЯ» (1825 Г.): ПОПЫТКА СИМВОЛИКО-АЛЛЕГОРИЧЕСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Антони Мальчевскому, поэту родом из Волыни, в своем единственном произведении – поэме «Мария. Повесть Украинская» (1825 г.) удалось представить историю Польши в историко-мистической перспективе, где прошлое и настоящее, мертвое и живое, реальное и потустороннее, конкретное и метафорическое, человеческое и демоническое переплетены между собой, образуя синтетический образ Речи Посполитой такой ёмкости и глубины, которые позволяют не только понять причины её гибели, но и найти основания для веры в её будущее возрождение.

Ключевые слова: Речь Посполитая, тарговицкое предательство, разделы Польши, кристинопольская трагедия, романтизм.

Olexander Shama

POEM POLISH POET ANTONY MALCZEWSKI «MARIA. UKRAINIAN TALE» (1825): AN ATTEMPT TO SYMBOLIC AND ALLEGORICAL INTERPRETATION

Antoni Malczewski, poet native of Volyn, in its single product – the poem «Maria. Story Ukrainian» (1825) was able to present the history of Poland in the historical and mystical perspective, where past and present, dead and alive, real and beyond, concrete and metaphorical, human and demonic intertwined, forming a synthetic image of the Commonwealth such capacity and depth, which can not only understand the reasons for her death, but to find a reason to believe in its future recovery.

Key words: Rzeczpospolita, targovic betrayal, partitions of Poland, romantics, magnetism.

УДК 94:930.1:338.43 (477)

Неля Романюк

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ СІЛЬСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В КИЇВСЬКІЙ, ПОДІЛЬСЬКІЙ, ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЯХ: 1861–1914 РР.

Проаналізовано стан дослідження проблеми розвитку підприємництва періоду капіталістичної модернізації України (1861–1914 рр.) з врахуванням особливостей Київської, Подільської і Волинської губерній.

Ключові слова: історіографія, підприємництво, сільське господарство, цукрова. винокурна, борошномельна промисловість.

На сучасному етапі, в умовах глобалізації ринку продовольства і загострення міжнародної конкуренції, набуває нового змісту та посилюється значення аграрного підприємництва. Оскільки реорганізація колгоспів і радгоспів та розподіл власності на селі об'єктивно спричинили певні дезінтеграційні та деструктивні процеси, актуальним стає завдання методологічно виваженої структуризації підприємницького середовища, його системного розвитку, створення умов для ефективного функціонування первинних підприємницьких формувань – господарств і підприємств. Узагальнення досвіду, розкриття позитивних і негативних аспектів діяльності підприємців у минулому має важливе значення для визначення конкретних завдань і форм діяльності сільських підприємств в сучасній Україні, особливо у сільській місцевості.

Мета статті. З'ясувати стан дослідження історії підприємництва в українському суспільстві епохи утвердження та розвитку ринкових відносин (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) на регіональному рівні, зокрема, в умовах Київської, Подільської та Волинської губерній.

Наукова проблема становлення та розвитку сільського підприємництва у Київській, Подільській та Волинській губерніях (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) має свою історіографію з відповідною періодизацією, в якій можна виділити три етапи: дореволюційний (1860–1917 рр.); радянський (1920–1980-ті рр.); сучасний (1990–2000-ті рр.).

Перші наукові розвідки стосувались головним чином селянських промислів. Перша робота про кустарну промисловість була підготовлена у 1861 р. економістом О. Корсаком [1]. У 1870 р. І Всеросійський з'їзд фабрикантів і заводчиків та ІІ з'їзд сільських господарів дали поштовх для організації вивчення такого явища, як підприємництво. При Департаменті торгівлі та мануфактур Міністерства фінансів Росії було створено комісію для дослідження кустарних промислів.